

QƏZƏNFƏR PAŞAYEV

**NƏSİMİ
HAQQINDA
ARAŞDIRMALAR**

Bakı – 2010

Qəzənfər Paşayev

İmadəddin Nəsiminin 640 illiyinə töhfə

*Elmi redaktoru və
ön sözün müəllifi:*

Bəkir Nəbiyev

AMEA-nın həqiqi üzvü

Rəyçi:

Əlyar Səfərli

AMEA-nın müxbir üzvü

Qəzənfər Paşayev. Nəsimi haqqında araşdırmalar. Bakı, “Qarabağ”, 2010, 168 səh.

Altı əsrdir ki, qismətinə bol-bol kədər və sevinc payı düşən Nəsiminin poeziyası ürəkləri fəth edir. Bununla belə, şairin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bir çox məqamlar, xüsusən də onun qətli və «dönüklüyü» ilə bağlı məsələlər üzərində qara bir pərdə mövcud idi. Son vaxtlarda aparılmış tədqiqatlarda Nəsiminin poetik irsi və müdhiş taleyi üzərində yeni işıq salınmış, bu sahədə bəzi irəliləyişə nail olunmuşdur. Professor Qəzənfər Paşayevin kitabında bu deyilənlərdən və elm aləmi üçün maraqlı olan başqa məsələlərdən söz açılır. Kitabda alimin müxtəlif illərdə Nəsiminin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi məqalələri toplanmışdır. Əminik ki, əsər kitabsevərlər və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən maraqla qarşılanacaq.

P 4702060202 2010
104-10

“Qarabağ” nəşriyyatı - 2010

BİR NEÇƏ SÖZ

Filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev elmi maraq dairəsi çox geniş olan tanınmış Azərbaycan alimlərindən biridir. O, dilçilər mühitində dilşünas, ədəbiyyatşünaslar arasında ədəbiyyatçı, xarici dil və ədəbi əlaqələr mütəxəssisləri arasında rus, ingilis və ərəb dillərinin mötəbər bilicisi, tərcüməçi kimi böyük nüfuz sahibidir. Yaşı yetmiş adladığına baxmayaraq, Qəzənfər müəllim yorulmaq nə olduğunu bilmədən aktual mövzularda səmərəli araşdırmalar aparan, əldə etdiyi maraqlı nəticələri ilə fərqlənən bir tədqiqatçı, öhdəsinə götürdüyü işə həmişə böyük məsuliyyət duyğusu ilə yanaşan, fəal vətəndaşlıq mövqeyində ardıcıl olan Azərbaycan ziyalisidir. Son beş ildə onun öz tədqiqatlarını Akademiyamızın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda davam etdirməsi də məhz bu keyfiyyətlərinə görə, mənim təşəbbüsüm və xahişimlə baş tutmuşdur. Alimin elmi potensialına, işgüzarlığına yaxşı bələdəm. Müxtəlif illərdə Azərbaycanda, İraqda, Türkiyədə və İranda nəşr

Qəzənfər Paşayev

olunmuş fundamental "İraq-Türkman folkloru" kitabının, eləcə də möcüzə təsiri bağışlayan "Nostradamusun möcüzəli aləmi" əsərinin elmi redaktoru olmuşam, yaradıcılığı barəsində ayrıca məqalələr nəşr etdirmişəm. Qəzənfər müəllim də mənim işlərimə dair mötəbər mətbu orqanlarda çap edilən "Tarix qurub yarananları yaşadır", "Nə yaxşı dünyada yaxşı var imiş", "Böyük yolun yolçusu" və s. adlı məqalələrin müəllifidir. Elmi redaktoru olduğu "Nəsimi kəlamının işığında" kitabıma və "Seçilmiş əsərləri"min beşinci cildinə müqəddimələr yazmışdır. 2008-ci ilin noyabrında Hələb şəhərindən - Nəsimiyə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransdan qayıdıandan sonra mən öz təəssüratlarımı kitabça kimi çap etdirəndə Qəzənfər müəllimə də məsləhət gördüm ki, müxtəlif illərdə bu böyük sənətkara həsr etdiyi məqalələrini toplayıb miniatür kitab kimi nəşrə hazırlasın.

Alimin yaradıcılığı ilə hələ keçən əsrin 80-ci illərində, böyük əmək sərf edərək nəşrinə müvəffəq olduğu "Nəsimi Divanının İraq nüsxəsi" (Yazıçı, 1987) kitabına yazdığı ön sözlə və başqa məqalələrlə tanışam. Onların tərəvətli elmi axtarışların nəticəsi olduğuna yaxşı bələ-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

dəm. Odur ki, möhtərəm oxuculara təqdim edilən "Nəsimi haqqında araşdırmalar" miniatür kitabının da oxucu rəğbəti və uğur qazanacağına inanıram. Buna görə də sözügedən kitabın elmi redaktoru olmağa və bu çox müxtəsər ön sözü yazmağa razılıq verdim.

Məlumdur ki, Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bir sıra məqamlar, xüsusən də onun edamı və "dönüklüyü" ilə bağlı məsələlər üzərində bizdə uzun müddət qara bir pərdə mövcud olmuşdur. Son vaxtlarda aparılmış tədqiqatlarda şairin poetik irsi və müdhiş taleyinin müxtəlif cəhətləri üzərinə yeni işıq salınmış, bu sahədə diqqətəlayiq işlər görülmüşdür.

Professor Qəzənfər Paşayevin kitabında bu deyilənlərdən, eləcə də elm aləmi üçün yeni və maraqlı olan bəzi başqa məsələlərdən söz açılır. Kitaba "Nəsimi Divanının İraq nüsxəsi və naməlum şeirləri", "Nəsiminin həyat və yaradıcılığına yeni baxış", "Axtarışlar", "Şeyx Nəsimi: tarixi həqiqətlər, həyəcanlı anlar", "İraq Divanı və biz", "Nəsimi irsinin tədqiqi və nəşri tarixinə bir nəzər" kimi ciddi elmi məqalələr daxil edilmişdir. Onun mətnini nəzərdən keçirdikcə yaddaşımda qədim Çin mütəfəkkiri Konfutsinin bu kəlamı canlanırdı:

Qəzənfər Paşayev

"Elm, bilik elə bir həzz mənbəyidir ki, o insana hər şeyi, hətta fiziki iztirabı, necə qocaldığını belə untdura bilir..." Ömrünün gümrah və məhsuldar çağlarını yaşayan professor, əlbəttə, qocalmaqdan hələ uzaqdırsa da, böyük Çin aliminin mülahizəsinin məhz həqiqəti əks etdirdiyinə gözəl sübutlardan biridir.

"Nəsimi haqqında araşdırmalar" kitabının sonunda müəllifin həyat və yaradıcılığına işıq salan müxtəsər bir yazı da yer alır. Həmin yazıdan məlum olur ki, Qəzənfər müəllimin 40-a yaxın kitabı (monoqrafiyaları, tərtibləri, tərcümə əsərləri), çoxsaylı elmi və publisistik məqalələri, rəyləri vardır. Onun xarici ölkələrdə ingilis, rus, türk və ərəb dillərində də xeyli kitab və məqaləsi nəşr olunmuşdur.

Əlimizdəki kitab da daxil olmaqla bu vüsətli işlər əsas verir deyək ki, filologiya elmləri doktoru, professor Qəzənfər Paşayev öz alim ömrünün bu ahıl çağında da xalqımız, ədəbiyyatımız və elmimiz üçün gənclik həvəsi ilə çalışmaqda, bir-birindən maraqlı olan yeni əsərlər yazıb yaratmaqdadır.

Bəkir NƏBİYEV
akademik

**NƏSİMİ DİVANININ İRAQ
NÜSXƏSİ VƏ NAMƏLUM ŞEİRLƏRİ***

Ədəbi əlaqələr genişləndikcə bir sıra Yaxın Şərq ölkələrində Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında və formalaşmasında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan xalqının qüdrətli sənətkarı Nəsiminin yeni-yeni əlyazma nüsxələri aşkar edilir. Bu, şairin sağlığında və ölümündən sonra onun poeziyasının Şərq ölkələrində yüksək qiymətləndirildiyinə, geniş yayıldığına və böyük rəğbət qazandığına dəlalət edir. Şairin İraq Divan nüsxəsinin üzə çıxarılması dediklərimizə sübutdur.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini Ə.Bəndər-oğluna Kərkük vilayətinin Tus Xurmatu qəzasının Bəşir kəndində yaşayan, yaşı yüzü keçən, özünü Şah İsmayılın nəvə-nəticələrindən hesab

* Məqalə tərtib etdiyimiz «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» (Bakı, Yazıçı, 1987, 336 s.) kitabında çap edilmişdir. Ətraflı məlumat almaq üçün «Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi və naməlum şeirləri» məqaləmizə («Ulduz» jurnalı, №10, 1982) baxmağı tövsiyə edirik.

Qəzənfər Paşayev

edən Səyid Heydər töhfə etdi. Divanın üzü Molla Turab ibn Molla Səfil, ibn Molla Əmin tərəfindən köçürülmüşdür. Tünd qəhvəyi rəngli, qalın dəri cildli bu divan nüsxəsi 286 səhifədən ibarətdir. Əlyazmanın vərəqləri iki sütunludur. Divanın səhifələrində 14-19 beyt vardır. Ölçüsü 15-21 santimetrdir. Divan nüsxəsində şairin 400-dən artıq şeiri verilmişdir. 398 şeir Nəsimi təxəllüsü ilə tamamlanır. Üç şeir şairin ilk təxəllüslərindən olan Səyyid Nəsimi təxəllüsü ilə bitir. Bu divan nüsxəsində Hüseyni təxəllüsü ilə yazılmış şeirlərə və rübailərə təsadüf edilmir. Üz qabığının iç tərəfində «Varlıya qürbət də vətəndir, yoxsula vətən də qürbətdir», - yazılmışdır. Divan Nəsiminin «İştə gör» şeir ilə başlanır və şairin həcmcə böyük bir şeir ilə tamamlanır. Son misralar belədir:

*Cümlənin rizqin verdin, əzəl qism eylədin,
Kiminin yediyi gəmdir, kiminin yağ ilə bal.
Ey Nəsimi, sən yürütdün tövhidi yer üzünə,
Yenə min əstəğfürulla, əfv qıl, ya zülcəlal.*

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Divan nüsxəsinin üzünün köçürülmə tarixi və kitab haqqında məlumat axırda verilmişdir:

*Ruzi-şənbə bu kitab oldu tamam,
Ol Rəsulun ruhuna yüz min salam.
Kətabə hul-kitab Molla Turab,
İbn Molla Səfil, ibn Molla Əmin.*

*1269 mahi şəvvalın igirmi ikisi
(1853 – miladi – Q.P.).*

Divan nüsxəsi səhifələnməmiş, klassik divan quruluşunda son hərflərə müvafiq düzülmüşdür. Hər səhifədəki son söz o biri səhifədə təkrarən yazılmışdır. «Payi-səhifə» (səhifə ayağı) adlanan bu üsuldan vaxtilə geniş istifadə edilmişdir.

Bir çox ölkələrdə kitab səhifələrinin nömrələnməsinə XVI əsrdə başlansa da, Şərq ölkələrində köhnə «nömrələmə» üsulu XIX əsrin axırlarına qədər davam etdiyinə görədir ki, Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində də bu ənənəyə riayət edilmişdir. Nüsxənin bədii tərtibatı yoxdur. Şeirlər bir-birindən şairin təxəl-

Qəzənfər Paşayev

lüsü olan qoşa misralar və iki sətirlik boş yerlə ayrılır. Bir neçə yerdə ləkə olmasına baxmayaraq, mətn aydın və oxunaqlıdır. Divanın əvvəl və orta vərəqlərindən bir neçəsi cırılmışdır. Bu nüsxəyə şairin yalnız Azərbaycan dilində yazdığı qəzəllər və iki tuyuq daxil edilmişdir:

*Ya rəb, məni sən aləmə sərtac etmə,
Həm siflələrin tirinə möhtac etmə.
Ya rəb, mənə bir gəncü qənaət ver kim,
Namərdə degil, mərdə də möhtac etmə.*

*Ya ilahi, kimsə heç ac olmasın,
Ac olub namərdə möhtac olmasın.
Bimürüvvət görməsin dövlət üzün,
Bihəmiyyət sahibi-tac olmasın.*

Bu əvəzsiz xəzinəni İraqa üçüncü səfərim zamanı (1972-1975) iraqılı ədəbiyyatşünas Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə əldə etdik*

* Əlyazma nüsxəsini Ə. Bəndəroğlu üzrə çıxarmışdır. Əlyazma üzərində onunla birgə işlədiyimizdən diqqətsizlik üzündən «əldə etdik» yazmışdım. Bu, anlaşılmaqlığa və bir az da münaqişəyə səbəb oldu. Lakin dostluğumuza və birgə işimizə xələl gətirmədi (Q.P.)

Nəsimi haqqında araşdırmalar

«Ürəklərdə yaşayan şair Nəsimi» adlı məqalədə oxuyuruq: «Böyük şairimiz Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi münasibətilə Sovetlər Birliyində (Azərbaycanda) bu ilin əylul (sentyabr) ayında möhtəşəm şənliklər yapılacaqdır. Bu xüsusda Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə filologiya elmləri namizədi Qəzənfər Paşayevin Nəsimi haqqında hazırladıqları kitab avqust ayında çapdan çıxacaqdır. Kitabdan bir parçanı veririk...» (Bağdad, «Yurd» qəzeti, 16 may 1973-cü il).

Qeyd etmək lazımdır ki, hər gün Bəndəroğlunun Baş redaktor olduğu «Yurd» qəzeti redaksiyasında görüşür, şairin bu nadir Divan nüsxəsinin üzünü köçürür, əlimizdə olan kitab və materiallarla müqayisə edirdik. Bir neçə aydan sonra işi başa vurduq. Lakin işin gedişi göstərdi ki, əldə etdiyimiz əlyazma nüsxəsi haqqında qəti söz demək üçün topladığımız material kifayət deyildir. Buna görə də mən «Yurd» qəzetində «Nəsimi Divanı və biz» adlı yazı ilə çıxış etdim: «Bir neçə say öncə «Yurd» qəzetində «Nəsimi divanının İraq nüsxəsinin

Qəzənfər Paşayev

tapılması və həmin nüsxə əsasında Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə bu nüsxə haqqında kitab yazacağımızı vəd etmişdik. İşimin çoxluğu üzündən və istənilən qədər material olmaması səbəbindən bu işdən mən vaz keçdim. Biz Bəndəroğlu ilə bu divan nüsxəsi haqqında fikir mübadiləsi apardıq və bu nüsxənin üzünü kiril (rus) əlifbası ilə köçürtdük. Ancaq işə başlamadıq. Hər kəs ayrıca işinə başlaya bilər. Güman edirəm ki, Əbdüllətif Bəndəroğlunun yapacağı Nəsimi kitabı İraq türkmənlərinə, onların dilində yazan böyük şairin yaradıcılığını tanımaqda bir yardım olacaqdır. Bu yolda arxadaşım Əbdüllətif Bəndəroğluna müvəffəqiyyətlər diləyirəm» (Bağdad, «Yurd», 25 iyul 1973).

Sonralar Əbdüllətif Bəndəroğlu vəd etdiyi kitabı buraxdı. Lakin bu kitab həmin əlyazma nüsxəsi barədə nə tam məlumat verir, nə də bütün şeirləri əhatə edir. Qeyd etmək kifayətdir ki, Ə.Bəndəroğlu kitabına Nəsiminin İraq Divanında verilən 400-dən artıq şeirin yalnız 95-ni daxil etmişdir. Həmin şeirlərin bəzisi yarımçıq verilmiş və demək olar ki, kitabda

Nəsimi haqqında araşdırmalar

gedən şeirlərin hamısına şairin başqa əlyazma nüsxələrində və Bakıda çap olunmuş kitablarda rast gəlinir.

Bundan başqa, tədqiqatçının əlində kifayət qədər material olmaması üzündən şairin İraq Divan nüsxəsinin bir çox səhifələrində* təsadüf edilən şeirlərin (məs.: 3, 13-14, 18, 60-61, 64-65, 74, 75, 81, 101, 102, 117, 154, 155, 190-191, 201-2002, 211, 250 və s.) yalnız bu Divan nüsxəsində mövcud olduğunu söyləməsi də həqiqətdən uzaqdır (Bax: Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi, Araşdırma və seçilmiş şeirləri, Bağdad, 1973). Çünki bu şeirlərə başqa əlyazma nüsxələri və kitablarda da təsadüf edilir.

Bununla belə, kitab İraqda yaşayan və azərbaycanca danışan bu xalqa Azərbaycan ədəbi dilinin və bədii fikrinin ən böyük ustadlarından biri – dahi şairimizin yaradıcılığı barədə ilk töhfə olmaq baxımından böyük qiymət kəsb edir.

* Divan nüsxəsini Ə.Bəndəroğlu ilə səhifələmişik – Q.P.

Qəzənfər Paşayev

Bir də ki, mərhum şairimiz Rəsul Rza demişkən: «Bu möhtəşəm ədəbi-elmi abidənin gözəl, dəqiq, maraqlı və uzunömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirlə yad edilməlidir».

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini S.Mümtaz «Seyid İmadəddin Nəsimi», Bakı, 1926; prof. M.Quluzadənin Nəsimi. «Seçilmiş şeirləri», Bakı, 1962; akademik H.Araslının «İmadəddin Nəsimi», Bakı, 1972 və Nəsimi. «Seçilmiş əsərləri», Bakı, 1973; prof. C.Qəhrəmanovun Nəsimi. «Məndə sığar iki cahən», Bakı, 1973 və ərəb əlifbası ilə çap etdirdiyi «Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üç cildliyi», Bakı, 1973 kitabları ilə müqayisə etdik. Müqayisə zamanı Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üç cildliyi əsas götürülmüşdür.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini yuxarıda adıçəkilən əsərlərlə tutuşdurduqdan sonra on dörd şeirin nəsimişünaslıqda məlum olmadığını aşkar etdik. Bunlar «İştə gör», «Ondan çıxar», «Göstərir», «Yoxdur minnətim», «Bilənə», «Əlidir», «Ol», «Degilmidir» rədifli və

Nəsimi haqqında araşdırmalar

*«Yenə fəsli bahar oldu, gögərdi kuhi-səhrələr»,
«Nigara, pərtövi-hüsnün təcəlla verdi məhtabə»,
«Gəl ey sərkeş, nəsihətdən burax əqlin qulağına»,
«Qılan hər nəsnəyi əmri-xudadır»,
«Camalın qibləyi-əhli-səfadır»,
«Ay camalın cilvəgahı rövzeyi-xüldi-bərin»*

misraları ilə başlanan şeirlərdir.

Bundan başqa, qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli nəsimişünas alim C.Qəhrəmanovun söhbət açdığı, yalnız bir əlyazmada təsadüf edilən və buna görə də mübahisəli və qeyri-dəqiq qalan, lakin Nəsimiyə aid olması ehtimal edilən 129 şeirin 68-i şairin İraq Divan nüsxəsində verilmişdir. Bu fakt nəsimişünaslıqda güman, şübhə və ehtimalla qarşılanan 68 şeirin məhz Nəsiminin olduğunu təsbit edir. Şairin İraq Divanında bu və ya başqa şeirlərinin tərkibində gedən 50-yə qədər beytə də başqa mənbələrdə rast gəlmirik. C.Qəhrəmanovun mübahisəli şeirlər haqqındakı fikri maraqlı doğurur: «Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin tədqiqi nəticəsində bir çox mübahisəli, tam mənasında dəqiqləşməyən şübhəli şeirlər aşkar edilmişdir. Həmin şeirlərin müəyyən hissəsinin

Qəzənfər Paşayev

Nəsimiyə aid olması ehtimalı çoxdur. Ancaq bircə nüsxədə verilmiş bu şeirlərdə yarımçıq beytlər, dil və üslub xətaları vardır. Başqa bir nüsxə və variantlarla müqayisə edib, şeirin əsl mətnini dürüştləşdirmək mümkün olmadığı üçün onlar «Əlavələr»də verilmişdir. Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin «Əlavələr» hissəsində verilmiş şeirlər gələcəkdə şairin daha bir çox əlyazmaları aşkara çıxarıldıqdan sonra dürüştləşə bilər».

Görkəmli alimin uzaqgörənliklə söylədiyi fikirlər yerini alır. Bu baxımdan İraq Divan nüsxəsinin şairin ədəbi-bədii irsinin hərtərəfli öyrənilməsinə müsbət kömək edəcəyi şübhə doğurmur. Prof. C.Qəhrəmanov göstərir ki, 1932-ci ildə M.Şakir Türkiyədə «Azərbaycan yurd bilgisi» məcmuəsinin 11-12-ci nömrələrində latın əlifbası ilə Nəsimi divanlarına düşməyən bir neçə şeiri Nəsiminin adına çap etdirmişdir.

Həmin şeirlərdən biri – «Yoxdur minnətim», Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində (səh.130) aşkar edilmişdir.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Cahangir Qəhrəmanovun EA Respublika Əlyazmaları İnstitutunda mühafizə olunan yalnız bir cüngdə təsadüf etdiyi və «Əlavələr»də – şübhəli şeirlər arasında verdiyi «Olmaz» rədifli şeir (C.Qəhrəmanov. Göstərilən əsəri. III cild, səh. 532) də Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində (səh. 91) mövcuddur:

Kişi kim mərifətdə kamil olmaz,

Ona nuri-inayət hasil olmaz... və s.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsində şairin indiyə qədər məlum olmayan «Ol» rədifli şeiri vardır (səh. 113). Şeirin səciyyəvi xüsusiyyəti ondadır ki, burada misralar üç sətirdən ibarətdir.

Gəl arifin al xəbərin məni ərəndən,

Bu dünyanın çək əlini dərdi-sərindən,

Bişək güman ol, sultan cahan ol!

Nəsiminin İraq Divanını dolğunluğuna, kamilliyinə və həcminə görə yalnız M – 227, /1167 şifrəsi altında Respublika Əlyazmaları İnstitutunda saxlanılan Bakı əlyazma nüsxəsi ilə müqayisə etmək olar.

Şairin İraq Divan nüsxəsində diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də əsərin üzünü köçürən

Qəzənfər Paşayev

katibin səliqəli işidir. Məsələ burasındadır ki, ədəbi dilimizdə işlənən bir çox söz kərküklülərin danışığında işlənməsə də, katib onları dəyişməmiş, olduğu kimi saxlamışdır. Qara hərflərlə yazılan sözlər belələrindəndir:

*Könlümün məqsudi sənsən, **özgə** dildar istəməz.*
(səh. 81)

***Təfavüt** etməz anı, gər qəbul qılsa rəhim,*
(səh. 137-138)

*Dünya çün **murdar** imiş, gəl keç, könül, **murdardən**,*
(səh. 184)

*Bunca **şıltaği** nədəndir aşiqi-şeyda ilən,*
(səh. 184)

*Səni sevənlərin halı, bu dörd işdən degil **xalı**,*
(səh. 190)

***Gerçək** müsəlman olmuşam (səh. 155)*

*Ağarmaz yüz kəzin **yusan**, əzin bəs ruyi-çün hindu*
(səh. 190)

***Sındır** qəfəsi tazə gülüstan tələb eylə (səh.206) və s.*

Maraqlıdır ki, bu Divan nüsxəsində indi ədəbi dilimizin lüğət tərkibindən çıxmış, lakin bu gün belə Kərkük dialektində işlənən **ulaşmaq**,

Nəsimi haqqında araşdırmalar

varmaq, yürü, kəndi, qutlu, tütün (tüstü – red.), **yey, irişmək** və s. kimi bir çox sözə təsadüf edilir.

Şairin bu divan nüsxəsində ibrətamiz sözlərə, kəlmələrə, atalar sözlərinə tez-tez rast gəlirik:

Çün hər nə kim əkərsən, axır biçərsən anı (166)
Söz bilənə yetər, bir söz, özgə sualə düşməsin

(səh.180)

Ey Nəsimi, aqibət verər yelə,
Bivəfa ilə yeyən nanu nəmək (səh.106).

Şair yeri gəldikcə məharətlə sinonimlərdən, antonimlərdən və s. bol-bol istifadə edir:

Çün bəqasızdır cahanın mülkü malü dövləti.
Tükəndi əqlimin səbri, qərarı qalmadı canın və s.

Bu bir yandan Nəsiminin xalq dilini gözəl bilməsinə dəlalət edirsə, digər tərəfdən də hələ Nəsimi dövründə Azərbaycan ədəbi dilinin böyük inkişaf yolu keçmiş olduğunu göstərir.

Şairin İraq Divanı, görüldüyü kimi, bir çox mətləblərdən xəbər verir. Onlardan biri «**türkman**» termini ilə bağlıdır. Başqa əlyazma

Qəzənfər Paşayev

nüsxələrində də tez-tez rast gəldiyimiz bu sözə İraq Divan nüsxəsində də təsadüf edilir:

*Ərəbin nitqi bağlandı dilindən,
Səni kimdir deyən kim türkmansan (səh.178)*

Sonralar Şah İsmayıl Xətai də bu terminə işarə ilə yazmışdır:

*Getdikcə tükənir ərəbin kuhi-məşkəni,
Bağdad içrə hər neçə kim türkman qonar.*

Türkman termininin lap qədim zamanlardan məlum olduğunu nəzərə alsaq, onun «ulu türk», «əzəmətli türk», «qüdrətli türk», «xalis türk», «əsl türk» anlamlarında işlənməsi şübhə doğurmur.

Azərbaycan ədəbi dilində və Kərkük dialektində indi də işlək olan **qocaman**, **azman**, **ataman**, **şişman**, **keçəman** (böyük kərtənkələ – Kərkük dialektində), **qəhrəman**, **orman**, **şaman** (qədim) və s. kimi sözlərdə «man»ın böyük, ülvi, qüdrətli, əzəmətli mənasını verməsi deyilənlərə dayaq olur.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Şairlərimizin, tarixçilərimizin, dilçilərimizin söz açdıqları türkmənlər kimlərdir? Maraqlıdır ki, indinin özündə belə kərküklülər özlərini də, bizi də türkmən, biz isə onları azərbaycanlı adlandırırıq. Təbiidir ki, burada bir həqiqət vardır. Bu həqiqəti dərinlən duyan prof. Ə.Dəmirçizadə «Azərbaycan ədəbi dili tarixinə dair» kitabında yazmışdır: «O dövrlərdə türkmən etnonimi indiki mənadan bir qədər fərqli işlənmış, hətta indi Bağdad ətrafındakı azərilərin türkmən adlanmaları da bu sözün əvvəlki mənası ilə əlaqədardır».

Şairin İraq Divanı nəsimişünaslıqda qaranlıq qalan, ümumi həcmi 51 vərəq olan və Ermənistan SSR Nazirlər Soveti yanında Qədim Əlyazmaları Elmi-Tədqiqat İnstitutunun ərəb yazılı abidələr fondunda 517 nömrə altında mühafizə edilən əlyazma nüsxəsinin üzünün harada köçürülməsinin aydınlaşdırılmasına da gətirib çıxarır.

Nəsimişünas C.Qəhrəmanov bu məsələ ilə əlaqədar yazmışdır: «Əlyazmanın üz qabığında həmin nüsxənin 1113 (1701)-ci ildə Təbriz-

Qəzənfər Paşayev

də əldə olunduğu barədə qeyd vardır. Katib Hüseyn Əli ibn Səfər Əli özünün «Hacı Qəyyumlu» camaatından olduğunu və Tusda məskən saldığını əlyazmanın sonunda qeyd edir. Fikrimizcə, Tus şəklində yazılmış yerin adı ərəb qrafikasına əsasən «Tus» kimi deyil, Azərbaycan tələffüzünə əsasən «Tovus» (Tos) kimi oxunmalıdır. Doğrudur, «Tavus» (Tovus, Tovuz) sözü ərəb yazısına görə «Tavus» şəklində yazılmalıdır. Lakin katibin ümumi səviyyəsinə görə bu söz «Tus» şəklində də yazıla bilər» (Bax: İmadəddin Nəsimi, Birinci cild, Bakı, 1973, səh. 37-38).

Tovuzda boya-başa çatdığımdan fəxr edərdim ki, şairin Divan nüsxəsinin üzü dünyaya göz açdığım doğma yerlərdə köçürülmüş olaydı. Lakin həqiqət budur ki, söhbət gedən əlyazma nüsxəsinin üzü İraq ərazisində yaşayan və türkman adlandırılan, azərbaycanca danışan, Nəsiminin, Füzulinin nəvə-nəticələrinin doğma diyarı Tusda (bura Tuz da, Duz da, Tus və ya Duz Xurmatu da adlanır – Q.P.) köçürülmüşdür. Tusda əldə etdiyimiz bu böyük

Nəsimi haqqında araşdırmalar

həcmli əlyazma nüsxəsi də qəti söz deməyə imkan verir.

Matenadaranda saxlanılan və bizim fikrimizcə Tusda üzü köçürülən bu əlyazma nüsxəsində mövcud olan şeirlərlə şairin İraq Divan nüsxəsində yer alan şeirlər arasında heç bir fərq yoxdur.

Maraqlıdır ki, İraq Divan nüsxəsində özünü göstərən əksər dini şeirlərə şairin yalnız Təbriz Universitetində mühafizə edilən Divan nüsxəsində rast gəlinir.

Demək lazımdır ki, şairin bu Divan nüsxəsində oxucuların və tədqiqatçıların marağına səbəb olacaq bir çox şeirlər, fərqli cəhətlər, həqiqəti üzə çıxarmaq üçün gözəl beytlər vardır. H.Araslının tərtib etdiyi «Nəsimi «Seçilmiş əsərləri» kitabında (Bakı, 1973, səh. 30) oxuyuruq:

*Çaxdı sərvim aləmə, əsrarımı faş eylədi,
Halıma həmdəm olandan dünyadə sevdəyi-eşq.*

Şairin İraq Divanında oxuyuruq:

Çıxdı sırım, aləmə əsrarımı faş eylədi (səh.

Qəzənfər Paşayev

102) və şairin nə demək istədiyini anlayırıq.

Bu, «Ümmanə girən eşqilə, dürdanəyə uğrar» misrası ilə başlanan şeirə də aiddir. Şeirinin son misrası H.Arashının və C.Qəhrəmanovun tərtib etdikləri kitablarda «**Hənnanə təvaf eylərü mənnanəyə uğrar**»dır. Məntiqi cəhətdən bu mümkün deyildir. Əslində **mənnanəyə** (ərinin boynuna minnət qoyan varlı qadın) təvaf eyləyən, yəni mal-dövlət ələ keçirmək, varlanmaq məqsədilə arvad almaq istəyən kişiler **hənnanəyə** (əri ola-ola başqa kişilərə meyl göstərən qadın) uğrar olmalıdır. Bunu İraq Divan nüsxəsi bir daha təsdiq edir: «**Mənnanə təvaf eylərü hənnanəyə uğrar**» (İraq Divanı, s. 48).

Başqa bir misal: Nəsiminin «*Cananı mənim sevdigimi can bilir ancaq*» və «*Cananı mənim sevdigimi can dəxi bilməz*» misraları ilə başlayan iki gözəl şeiri vardır. Hər iki şeiri C.Qəhrəmanov «Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətni»nin üçcildliyinə daxil etmişdir. Təəssüf ki, şeirlərin üzünü köçürən katibin diqqətsizliyi nəticəsində səhvə yol verilmiş, bu isə öz növbəsində məntiqsizliyə gətirib çıxarmışdır. Hər iki şeir bu sözlərlə bitir:

Nəsimi haqqında araşdırmalar

*Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm (kəşf) edə bilməz,
Bu «quş dili»dir, münü Süleyman bilür ancaq.
(11 cild, səh.423, III cild, səh.367)*

*Heç kimsə Nəsimi sirrini faş edə bilməz,
Bu «quş dili»dir, bunu Süleyman dəxi bilməz.
(III cild, səh.255)*

İkinci şeirdə məntiqsizlik vardır. Ola bilməz ki, Nəsimi bir yandan Süleymanın quş dilini bildiyini təsdiqləsin, digər tərəfdən də onu inkar etsin.

Heç şübhəsiz, bu anlaşılmazlığın nəticəsidir ki, bu gözəl şeir nə M.Quluzadənin, nə H.Araslının və nə də C.Qəhrəmanovun tərtibində indiki əlifbamızla* çap olunmuş kitablarda öz əksini tapmışdır. Bəs səhv nədə olmuşdur? Şairin İraq Divan nüsxəsi bunu aydınlaşdırır:

*Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm edə bilməz,
Bu quş degildir (deyildir Q.P.), bunu Süleyman dəxi bilməz.*

(İraq Divanı, səh.85)

* Kiril əlifbası nəzərdə tutulur – red.

Qəzənfər Paşayev

Demək olmaz ki, oxuculara təqdim edilən kitab nöqsanlardan xalidir. Hər halda təskinliyi onda tapırıq ki, işin gedişində bir çox ciddi nöqsanların üzə çıxarılmasında və islahında klassik ədəbiyyatımızın biliciləri C.Qəhrəmanov, M.Əsgərov və Ə.Hüseyni tərtibçiyə yaxından kömək etmiş, düzəlişi zəruri olan bir sıra tənqidi qeydlər söyləmişlər. İş prosesində həmin qeydlər nəzərə alınmışdır.

Kitabın sonunda şairin yaradıcılığına işıq tutan dini şeirlərin ilk və son beytlərini vermişik. Oxunması çətin olan bəzi başqa şeirlərin də yalnız ilk və son beytlərini təqdim etmişik. Ümumiyyətlə, bütün şeirləri Divan nüsxəsində olan ardıcılıqla vermişik. Səhifənin aşağısında şeirin İraq Divanının hansı səhifəsində olduğu göstərilmişdir. İlk və son beytlər verilən hissədə isə səhifə şeirin əvvəlində yerləşdirilmişdir.

Kitabın şərhlərini, lüğəti və şeirlərin bəhrələrini klassik ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi M.Əsgərov hazırlamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, nəsimişünaslıqda bəhrələrin verilməsi ilk təşəbbüsdür. Heç şüb-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

həsiz, əruz vəzn qəliblərinin dürüsləşdirilməsi bədii qiraətçilər, aktyorlar və eləcə də qəzəlvərlər üçün gərəkli ola bilər.

Kitaba daxil edilən şərhlərin bir çoxunun yeni olması da Nəsimi yaradıcılığını daha yaxşı mənimsəmək baxımından maraqlı doğurur. Kitabın redaktoru M.Əsgərov izahlarla bağlı görkəmli şərqşünas İ.S.Braginskinin maraqlı bir fikrini yada saldı. Tədqiqatçı haqlı olaraq qeyd edib ki, Hafiz Şirazinin şeirlərində işlənmiş bir çox söz və ifadələr öz zəmanəsində tamamilə başqa mənalarda anlaşılmışdır və biz bu gün onların həmin ilk rəmzi mənalarını qavramaqda çətinlik çəkirik. İ.S.Braginskinin fikrinə bunu da əlavə edək ki, Hafizin əsərləri heç vaxt qadağan olunmamış, şair təqibə məruz qalmamış, əsərlərinə isə hələ sağlığında cild-cild şərhlər yazılmışdır. Halbuki qaranlıq əsrlərdə həmişə təqib edilən Nəsiminin əsərləri yasaq olunduğundan bu kimi şərhlərdən, izahlardan məhrum qalmışdır. Məhz buna görə də mütəfəkkir şairimizin hər beytində bir dünya mənə yatan şeirlərinin belə geniş şərh olunma-

Qəzənfər Paşayev

sı təqdirəlayiq bir hadisə kimi qiymətləndirilməlidir.

Elə lüğətin özündə də yenilik vardır. Adətən klassik ədəbiyyatla bağlı əsərlərin sonunda ərəb-fars sözlərinin lüğəti verilir. Burada isə indi arxaikləşmiş, lakin klassik ədəbiyyatımızda işlək olan Azərbaycan və türk mənşəli sözlərə də xüsusi yer verilmişdir. Təbii ki, geniş oxucu kütləsi üçün «aydırmaq», «qutlu», «əsrük», «zəhi», «ilət», «irişmək», «kəpənək», «yarğu», «yey», «kəndi», «sayru», «küləh», «sonmaq», «tütün», «ulaşmaq», «uçmağ», «bandırmağ», «bən», «yarın», «yavuz», «yelək», «tamu», «qəncəri», «yegrək» və s. kimi sözlərin mənalarının lüğətdə öz əksini tapması faydalıdır.

Mənasının açılması vacib olan söz və ifadələr ya da şərhlərdə verilmişdir.

Nəsiminin İraq «Divan» nüsxəsi haqqında qısa məlumatı və şairin oxuculara məlum olmayan səkkiz şeirini «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti (6 iyul, 1979) vasitəsilə təqdim

Nəsimi haqqında araşdırmalar

etmişdik. Sonra isə «Ulduz» jurnalında (№ 10, 1982) tədqiqat xarakterli geniş məqalə yazdıq və Nəsiminin heç bir əlyazma nüsxəsində yer almayan, yalnız İraq Divan nüsxəsində təsadüf edilən şeirlərini və eləcə də prof. C.Qəhrəmanovun söz açdığı, lakin yalnız bir əlyazmada və ya cümgdə təsadüf edildiyinə görə Nəsimiyə aid olması şübhə doğuran, buna görə də «Əlavələr»də verilən 129 şeirdən 68-nin İraq Divan nüsxəsində yer almasını üzə çıxardıq. Bununla da təsdiq olundu ki, həmin şeirlər Nəsimiyə aiddir. Onların bəzisini burada veririk. Şübhə yoxdur ki, bu şeirlər Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin dürüsləşdirilməsinə kömək edəcəkdir. Tədqiqatçılara kömək məqsədi ilə hər bir şeir bitəndə Bakıda çap etdirdiyimiz «Nəsimi. İraq Divanı» (1987) kitabın səhifəsini və mötərizədə əlyazmanın səhifəsini göstərmişik.

*Bülbüləm gülşəndə mən, gülzarə yoxdur minnətim,
Dustlər, minnət xudaya, xarə yoxdur minnətim.*

* * *

Qəzənfər Paşayev

*Yenə bən bənd olmuşam zinciri-zülfün bəndinə,
Mənsurəm, meydana gəldim, darə yoxdur minnətim.*

* * *

*Tanrı haqqıyçin bu gün baş əyməzəm namərdə mən,
Mən mənə tək yar olum ki, yarə yoxdur minnətim.*

* * *

*Cani-dildən vermişəm dil bən xəyali-xəttinə,
Çün müyəssər qıldı həq, dildarə yoxdur minnətim.*

* * *

*Vahid oldum yar ilə, yar iləyəm minnət həqə,
Ey Nəsimi, zərrəcə əğyarə yoxdur minnətim*
(*İraq Divanı, s. 156(130)*)

Qəzəl yalnız İraq Divanında yer alıb.

*Cananı mənim sevdigimi can dəxi bilməz,
Könlüm diləgin dünyada canan dəxi bilməz.*

* * *

*Bildim, tanıdım əqlilə məbudi, yəqindir,
Şöylə bilirəm hafizi-Quran dəxi bilməz.*

Nəsimi haqqında araşdırmalar

* * *

*Abdallıq ilə bəqlik edən arifi gör kim,
Bu səltənətin qədrini sultan dəxi bilməz.*

* * *

*Əqlin gəmisin qərq edə gər eşq dənizində,
Eşqin dənizin bəhrini ümman dəxi bilməz.*

* * *

*Sufimidir ol cami-müsəffasına məşğul,
Pünhani içər söylə ki, şeytan dəxi bilməz.*

* * *

*Gəl, saqi, gətir dür əyağın dürdiləsun kim,
Budur əyağın dövrini dövrən dəxi bilməz.*

* * *

*Heç kimsə Nəsimi sözünü fəhm edə bilməz,
Bu quş degildir, bunu Süleyman dəxi bilməz.*

(İraq Divanı, s. 107(85))

*Həsratindən yandı canım, cigərim qan oldu, gəl,
Sənsiz işim gecə-gündüz ahü əfqan oldu, gəl.*

* * *

*Onca kim, göz yaşı tökdüm yar sənin yollarına,
Ol yaşın hər qətrəsi dəryayi-ümman oldu, gəl.*

* * *

*Düşməni güldürmə şahim, sağlığıyla gəl iriş,
Müddəilər ta deməsün qövlü yalan oldu, gəl.*

* * *

*Diləməz şol gözlərim sənsiz cəhana baxmağı,
Aləmin zövqü səfası mənə zindan oldu, gəl.*

* * *

*Gündə min gəz cövr edərdin bu Nəsimi bəndənə,
Hər nə könlündən keçərsə şuna qurban oldu, gəl.
(İraq Divanı, s. 145(117))*

*Nəfəsi əhli-dilin gövhəri-kandır bilənə,
Nitqimiz qüdrəti-həq, ruhi-rəvandır bilənə.*

* * *

*Şərbəti həqdən içən aşiqi-azadə olur,
Şöylə sərməst olanın küfrü imandır bilənə.*

Nəsimi haqqında araşdırmalar

* * *

*Can verüb irdi Xızır abi-həyat çeşməsinə,
Ol verür doğru xəbər, cümlə əyandır bilənə.*

* * *

*Qövlü yalançı ilə olma müsahib, çək əlin,
Həmdəm olmaq div ilə külli-ziyandır bilənə.*

* * *

*Ey Nəsimi, sən həqi özündə tanı, arif ol,
Dəxi söz söyləmə kim, bir söz həmandır bilənə.*

Bu şeirə şairin yalnız İraq Divanında s. 208
(189) təsadüf edilir.

*Yarımin yüzündə gizli kədri-əsrar, iştə gör;
Nur ol, nuri-ilahi, görməz əğyar, iştə gör!*

* * *

*Çərx hilalü-bədrinə könlüm diləməz kim, baxa
Qılmısan hərgiz kəmanın etmə inkar, iştə gör.*

* * *

*On səkiz min aləmin həqdir vücudi bigüman
Münkir ani çün görəməz, etməz iqrar, iştə gör.*

* * *

*Biz ki, vəhdət aləmindən çünki döndük kəsrəyə
Qafil olma, gördüğün ol oddur ənsar, iştə gör.*

* * *

*Cənnəti-huri-qüsurdan şimdi keçdik bigüman,
Kəndi lütfindən bizə göstərdi didar, iştə gör.*

* * *

*Gər «Ənəlhəq» dedi Mənsur, qıldı dəva, ey həkim,
Neçələr yalan dedilər, oldu bərdar, iştə gör.*

* * *

*Qismət etdi çün Nəsimi bir neçə mənə ilə,
Ol səbəbdən hasil oldu nuri-ənvər, iştə gör.*

Nəsimi. İraq Divanı, s. 12 (s.1-2). Şeirə şairin məlum əlyazmalarında təsadüf edilməmişdir.

*Yenə fəslə-bahar oldu gögərdi kuhi-səhrələr,
Çəmənələr mürğzar oldu, açıldı vərđi-həmralər.*

* * *

*Bəzəndi naz ilə, çıxdı xuraman, keçdi seyranə,
Gözəllər, xassələr, xublar, məlahət əhli-sultanlər.*

Nəsimi haqqında araşdırmalar

* * *

*Yazılsa dəftərə sığmaz kəməli-hüsnünün vəsfi,
Mələklər yazıçı olsa, mürəkkəb olsa dəryalər.*

* * *

*Mələhətdə mənim yarım nə zibə məhzəri-həqdir,
Ona heyran durur həm də cahanda cümlə zibalər.*

* * *

*Gözəllikdə bənim yarım qüti-bimüntəha olmuş
Ki, hər bir şivəsi yüz min könül şəhrini yəğmalər.*

* * *

*Nəsimi, işbu mövsümdən könül vaxtını xoş tutğıl,
Fənadır bu cahən, beş gün qənimətdir tamaşalər.*

Şeir yalnız şairin İraq Divanında, s. 91 (76) yer alıb

*Tələtin bir gündü kim, xurşidi-nur eylər əda,
Qaşların bir aydı kim, mahi-hilal ondan çıxar.*

* * *

*Ey könül, sən sayıl ol, qılğil suali-mərifət,
Mərifət bir bəhr imiş, əhli-kəmal ondan çıxar.*

* * *

*Mədəni-lö'l dışındır, tökər ol dürrü xoş ab,
Abi-kövsərdir adın, eyni zülal ondan çıxar.*

* * *

*Ey Nəsimi, geymə atlas, sidq ilə gey şal sən.
Vəsleyi-dərviş budur, asudə hal ondan çıxar.*

Bu mətləsiz qəzələ şairin yalnız İraq Divanında təsadüf edilir s. 65 (53).

*Gəl ey sərkeş nəsihətdən burax əqlin qulağına,
Gözət kim, bunca ləzzətlər verir canın damağına.*

* * *

*Qara yerlər, yaşıl bağlar, əlin tutar, gözün ağlar,
Dışın yanar, için yanar, salar duzax bucağına.*

* * *

*Qoy keç bu dünyanın varın, bu mürdardan yuyun, arın
Ki, didarın görüb, yarın qonub cənnət budağına.*

Nəsimi haqqında araşdırmalar

* * *

*Bu fani dünyada baqi ki, qalmazsan, güman etmə,
Nagah bir gün əcəl yeli əsər ömrün çırağına.*

* * *

*İyi gəldi, yavuz getdi, nə dersən, kəndüyə netdi?
Nəzər qılmadı kimsənin qarasinəvü ağına.*

* * *

*Keçirdin ömrünü çil-çil, gərək ağla, gərək sə gül,
Dəxi əlin irər degil, anın Firdovsi-bağına.*

* * *

*Ərənlər hər yazın, qışın yeməzlər dünya təşvişin
Ki, salmazlar könül quşın bu dünyanın duzağına.*

* * *

*Vücutin mülkin, ey aqıl, dilərsən yanmaya oda,
Əqil dəxlin pukarından yaşır nəfsin bıçağına.*

* * *

*Yollandın bir yola sən kim, uzaqdır, mənligin tərək et,
Azuqsuz kişilər durmaz bu yolların uzağına.*

* * *

*Əməldə nəsnəsi yoxdur, fəna evdə Nəsiminin
Dili xoşdur, əli boşdur, gedər bağı-durağına.*

Bu şeirə şairin yalnız İraq Divan nüsxəsində,
s. 234 (s. 214-216) rast gəlinir.

*Xəyalın didəyi-giryana düşdü.
Dilü can hər biri bir yana düşdü.*

* * *

*Məni mən eyləyəm dərbən özüdür
Ki, ahimdən dəri-dərbənə düşdü.*

* * *

*Əzəldən dünyaya üryan gəlibdir,
Gedəndə həm gənə üryanə düşdü.*

* * *

*Sufi, mən eyləmə qismət günündə,
Sənə məscid, mənə meyxanə düşdü.*

Nəsimi haqqında araşdırmalar

* * *

*Saçın sevdasına divanə könlüm
Tavustək vardı Hindistanə düşdü.*

* * *

*Dü zülfün çokanın gördü Nəsimi,
Başın top eyləyib meydanə düşdü.*

İraq Divanı, s. 248 (s235)

*Şaha, hüsnün təcəllası bu təndə can edilmişdir,
Bu tən içindəki can şaha qurban edilmişdir.*

* * *

*Mənim torpağım əzəldən sənin əşqinlə yoğruldu,
Ayrılmaz ta əbəd andan, ət ilə qan edilmişdir.*

* * *

*Quruldun, qaşların yayı dolanır, yüz can, yürək titrər,
Atar gəməzlərin oxun, məni nişan edilmişdir.*

* * *

*Nəsimi, firqanımızdır qaşınla kirpigin, zülfün,
Cəmalın, mishəfin hər dəm oxur, rəvan edilmişdir.*

İraq Divanı, s. 40 (31)

*Könül vermə cəhanə, bivəfadır,
Könül vermək ona əyni xətdir.*

* * *

*Bunun şəkkərləri ağudan acı,
Bunun gülməkləri cümlə bükədir.*

* * *

*Bunun zövqü-səfası həm küdurət,
Bunun rahatları rəncu bələdir.*

* * *

*Qamu sərmayəsin verdi ziyanə,
Bu dünya ilə hər kim aşınadır.*

* * *

*Cahanın çün bəqası yox, Nəsimi,
Anı qoyub həqə dönmək rəvadır.*

İraq Divanı, s. 19(s.7)

*Kişi kim mərifətdə kamil olmaz,
Ona nuri inayət hasil olmaz.*

* * *

*Şəriətdə mükəmməl olan adəm,
Təriqət aləmində qafil olmaz.*

* * *

*Xüdayə, verməgil cahilə dövlət,
Cahilə dövlət billahi layiq olmaz.*

* * *

*Xələyiq qüssə ilən oldu ağü ah,
Qəmi qüssədən nəsnə hasil olmaz.*

* * *

*Hünər babında laf etmə Nəsimi,
Özün ögən kişilər aqil olmaz.*

İraq Divanı, s. 115(91)

**NƏSİMİNİN HƏYAT
VƏ YARADICILIĞINA
YENİ BAXIŞ***

İki il aramsız olaraq üzərində işlədiyim Nəsiminin «İraq Divanı»nın çapından illər keçsə də (Bakı, 1987, 334 səh.) Azərbaycan ədəbi dili və bədii fikrinin ən böyük ustalarından biri – Nəsiminin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı bəzi məqamlar qəlbimə və beynimə rahatlıq vermir. Son zamanlar əldə edilən yeni materiallar tərəddüd və şübhələrimə son qoyacaq tutarlı faktlar olmaq baxımından inandırıcı görünür. Azərbaycanlı tədqiqatçıların əksəriyyəti qeyd edirlər ki, şairin adı Əli, təxəllüsü Nəsimidir. S.Mümtazdan başlayaraq göstərilər ki, şair Nəsimi təxəllüsünü Nəsiminin təxəllüsü ilə həmahəng səslənsin deyər qəbul etmiş-

*Məqalə «Ədəbiyyat qəzeti» (29.12.2006), «Kəlam» jurnalı (№ 32, 2007) və «Yurd» dərgisində (№12, 2007, Kərkük, İraq) çap olunmuşdur.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

dir. Lakin bu ehtimalı təsdiqləyən elə bir sübut yoxdur. Əksinə, şairin doğum yeri başqa fikir irəli sürməyə imkan verir. S.Mümtaz akademik H.Araslı, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, fil.e.n. S.Şıxıyeva və əcnəbi nəsimişünaslar müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq şairin İraqda türkmanlar (azərbaycanlılar) yaşayan Kifri qəzasının Nəsim kəndində, Diyarbəkirdə (Türkiyə), Təbrizdə, Şirazda, Şamaxıda və ya Bakıda doğulduğundan söz açmışlar.

Bizə qalırsa, şairin Nəsim kəndində anadan olması və Nəsimi nisbəsini buradan götürməsi ehtimalı daha inandırıcıdır. Çünki keçmişdə (indinin özündə də) şairlərin anadan olduğu yeri nisbə kimi götürməsi dəbdə olub. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Arif Ərdəbili, Füzuli Bağdadi və b.

Başqa bir yandan da biz elə bir dilçi, tarixçi, ədəbiyyatçı tanımırıq ki, İraq türkmanları ilə birliyimizi inkar etsin. Hətta hər sözü yüz ölçüb, bir biçən, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev də kərküklülərin İstanbulda çıxan «Qardaşlıq» dərgisinə verdiyi müsahibəsində

Qəzənfər Paşayev

bu birlikdən söz açmışdır: «**Tarixi araşdıranda gördüm ki, Güney Azərbaycan, Quzey Azərbaycan və İraq türkmanları bir bütövün parçalarıdır**».*

Nəsimişünas S.Şıxıyevanın doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, Lətifi Qəstəmonlunun «Təzkireyi Lətifi (hicri 1314-cü il) əsərindən etibarən bir sıra təzkirə və araşdırmalarda Nəsiminin Bağdad yaxınlığında Nəsim kəndindən olması fikri qətiyyətlə irəli sürülmüşdür. Həqiqətən də görkəmli iraqılı alim Abbas Əzzavi, İraq-türkman alimləri İbrahim Daquqi, Ə.Bəndəroğlu, türk alimləri K.Kürçüoğlu, H.Qınalızadə, Nəsiminin fars divanının tədqiqatçısı Y.Pəndari və başqaları şairin İraq türkmanlarından olduğunu göstərmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ilkin qaynaqlardan başlamış şairin adının Nəsiməddin, İmadəddin, Cəlaləddin, Əli, Seyid Əli və s. olduğu göstərsə də, tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti şairin adının İmadəddin, təxəllüsünün Nəsimi olduğuna üstünlük vermişlər.

* «Qardaşlıq» dərgisi. İstanbul, №8, 2000, s. 4.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Yuxarıda şairin İraqda – Nəsim kəndində anadan olduğunu söyləsək də, onun valideynlərinin İraqa Təbrizdən köçməsinə, sonralar şairin Şamaxıya gəlməsini və orada yaşamasını da istisna etmirik. Əksinə, bunu ehtimal etməyə imkan verən faktlar da mövcuddur. Əbülqazi Bahadır xan yazır ki, Salur Qazan xanın hakimiyyəti dövründə (1295-1304) paytaxtı Təbriz olan Elxanilər dövləti güclənmişdi. Lakin Şahməliyin darmadağın edildiyi vaxt Dinli bəyin başçılığı ilə Salur eli İraqa yollandı; onlar orada çox illər yaşayandan sonra, onların arasında Oğurcik adlı bir alicənab igid peyda oldu... O zamanlar İraqda köçəri xalq – Bayandur eli vardı.*

Oğurcik alp Bayandur bəyin buyruğuna baxmadı. Bayandur bəy Oğurciyə qarşı qəzəbləndi. Oğurciyin bayandurlarla döyüşməyə gücü yox idi. Min evlik eli ilə o, İraqdan

*Şah İsmayıl oğlu Təhmasibə vəsiyyət eləyəndə qeyd etmişdi ki, səfəvilər Bayandurların və Ağqoyunluların birbaşa varisləridirlər (Bax: Yunus Oğuz. “Təhmasib şah”. Bakı, 2009, s. 62.)

Qəzənfər Paşayev

qaçdı və Şamaxıya gəldi; doqquz yüz ev salur-lu, yüz ev – qarqınlı idi. O, orada yerləşmək istədi.*

Təbii ki, min ailəni Şamaxıda yerləşdir-mək çətin olardı. Tarixi mənbələdə göstərildi-yi kimi, onların əksəriyyəti başqa yerlərə köçdülər. Şamaxıda qalanlar arasında Nəsimi və qohum-əqrəbasının olması ehtimalı böyükdür.

Bu baxımdan S.Ə.Şirvaninin məşhur:

Mən öləndə Şaxəndanda basdırın,

Çünki onun şahidi-Xəndanı var –

beytinə və S.Mümtazın onu Nəsiminin şair qardaşı Şah Xəndanla əlaqələndirməsinə haqq qazandırmaq olar.

Nəsimi zəngin irs qoyub getmişdir. Onun Azərbaycan və fars dillərində divanları vardır. Elm aləminə onun ərəbcə şeirləri də məlumdur. Bu, dahi Füzulidə də belədir. Nəsiminin də, Füzulinin də ərəbcə Divanı olduğu qeyd

* Əbülqazi Bahadır xan. Şəcərəi – Tərakimə (Türkmənlərin soy kitabı). Rus dilindən tərcümə edən İ.M.Osmanlı. Bakı, 2002, s.96-99.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

olunsa da, üzə çıxarılmayıb. Qənaətimiz belədir ki, insan bir neçə dildə danışa bilər, lakin əsl poeziya nümunələrini bir-iki dildə yarada bilər. Zaman və mühiti nəzərə alaraq güman etmək olar ki, Nəsiminin vaxtında və hətta ondan da çox-çox əvvəl hakim dil ərəb dili olduğundan, Azərbaycan dilindən ərəb dilinə bədii tərcümə təcrübəsi olub. Kim bilir, bəlkə də indi ərəb dilli azərbaycanlı şair kimi tanıdığımız yazarların çoxu vaxtında azərbaycanca yazıb, əsərləri oxunub-yayımaq üçün ərəb dilinə tərcümə edilib. Məhz buna görədir ki, doğum və ölüm tarixi məlum olmayan, XIII-XIV əsərlərdə yaşadığı təxmin edilən Həsənoğlu Şeyx İzzəddin anadilli poeziyamızın ilk məlum nümayəndəsi hesab olunur. Şairin zəmanəmizə qədər gəlib çıxan azərbaycanca iki, farsca bircə şeiri vardır. Həsənoğludan az sonra yazıb-yaradan, Qazi Bürhanəddinin (1344-1398) müasiri, heyrətamiz poeziyası ilə dövründən çox yüksəkdə duran şair Nəsimidir. Azərbaycan dilində fəlsəfi qəzəlin banisi, aşiq yaradıcılığının «Əlif lam və tərs əlifba»,

Qəzənfər Paşayev

«Deyişmə», «Bağlama», «Qıfıl bənd» kimi janrlarının çiçəklənməsinə təkan verən, ədəbi-bədii kamilliyinə görə özündən sonrakı bir çox şairlərə örnək olan Nəsimi poeziyasının belə füsunkar yaranmasına qədər anadilli poeziyamız, şübhəsiz, bir təkamül yolu keçməli idi.

Klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı prof. Əlyar Səfərli XIII əsrdə azərbaycanca yazılmış «Dastani-Əhməd Hərami» poeziyasından danışarkən doğru olaraq vurğulayır: «Bu əsər doğma dilimizdə yazılmış ilk məsnəvi kimi çox səciyyəvidir... Özünəməxsus bədii-poetik ənənələrə malik olmayan bir xalq XIII əsrdə ana dilində belə bir gözəl, mükəmməl sənət əsəri yarada bilməzdi».*

Tanınmış tədqiqatçımızın haqlı sözlərindən bu nəticəyə gəlmək olur ki, XIII əsrdən çox-çox əvvəl Azərbaycan dilində yazıb-yaradan şairlərimiz olmuşdur. İnanırıq ki, axtaracaq dünya kitabxanalarında, əlyazma mərkəzlərində və s. Həsənoğlu, Nəsir Bakui, Qazi

* Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsərlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s. 144.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Bürhanəddin, Əbdülqadir Marağayi və Nəsimiyə qədər də yazıb-yaratmış şairlərin poeziya nümunələrini üzə çıxarmaq mümkün olacaq. Buna indiki siyasi və iqtisadi durum da münbit şərait yaradır.

Söhbət açmaq istədiyimiz əsas məqamlardan biri də Nəsiminin edamı ilə bağlıdır.

Demək lazımdır ki, Orta əsrlərdə açıq fikirli adamları dini ittihamlarla məhv etmək geniş yayılmışdı. Avropada inkvizisiya daha amansız idi. Məlum olduğu kimi, XIII əsrin əvvəllərindən öz düşmənləri ilə mübarizə aparmaq üçün katolik kilsəsi məhkəmə-polis təşkilatı yaratmışdı. İnsanları diri-diri tonqalda yandırmaq, dar ağacından asmaq, başlarını bədənlərindən ayırmaq adi hal almışdı. Din xadimlərinə, dövlətin siyasətinə qarşı çıxanları ölüm gözləyirdi. Bu, İslam aləmində də belə idi. Bu baxımdan, dövrləri ilə müxalifətdə olan şairlərin, o cümlədən də «ağalar və qullar dünyası»nın əksliklərini bədii sözün qüdrəti ilə aşkarlayan, məslək mücahidi Nəsiminin aqibəti, qismət payı işgəncəli ölüm olmuşdur.

Qəzənfər Paşayev

Lakin elə buradaca qeyd edək ki, Nəsiminin diri-diri dərisinin soyulması fikri həqiqətdən uzaqdır. Nəsiminin müasiri İbn Həcər Əsqəlani (1372-1449) «Ənba əl-ğumr biənba əl-ümr» – «Həyat oğulları haqqından dolğun bilgi» əsərində yazmışdır: «Onun başını kəsib dərisini soydular və cəsədini çarmıxa çəkdilər» (sitat akad. Ziya Bünyadovun «Nəsiminin məhkəməsi və qətli» məqaləsindən götürülmüşdür). İbn Həcər əl-Əsqəlaniyə sonra yaşayan Şəmsəddin Səxavi (1427-1497) və İbn əl-Həmbəli də eyni fikirdə olmuşlar.

Doğrudur, Nəsimi Sufilik və Hürufilik tərəfdarı idi. Lakin bu təriqətlərin geniş yayılması dövrün ictimai-siyasi hadisələri və şəraiti ilə bağlı idi. Humanist şair olan Nəsimini bu baxımdan tək-cə təriqət şairi kimi qələmə vermək doğru olmazdı.

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi üzərində tədqiqat apararkən qəribə bir mənzərənin şahidi olduq. Divan nüsxəsində yer alan şeirlərin üçdə bir hissəsindən çoxu Yaradanın, İslam dininin, peyğəmbərimizin və başqa

Nəsimi haqqında araşdırmalar

müqəddəslərin tərənnümünə həsr olunub. Sovet dönəmində dini şeirlərin çapı qadağan olunduğundan Nəsimi yaradıcılığının bu mühüm hissəsi barədə demək olar ki, təsəvvürümüz yox idi. Bu səbəbdən də şairin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı anlaşılmazlıqlar vardı.

Sovet sisteminin dayaqları laxlamağa başladıqdan, siyasi durum dəyişdikdən sonra fürsətdən istifadə edərək şairin İraq Divan nüsxəsində yer alan bütün dini şeirlərini «Müxtəlif şeirlərin ilk və son beytləri» adı altında «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» kitabımızda verdik. Bu şeirlər yüzdən artıqdır. Fil.e.d. Rəhim Əliyev «Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü» (Bakı, 2006) kitabında bizim bu ilk təşəbbüsümüzü yüksək qiymətləndirmişdir: «Nəsiminin ən yaxşı dini şeirləri nə onun H.Araslı tərəfindən hazırlanmış 1973-cü il nəşrinə, nə də ki, sonrakı nəşrlərə düşüb. Bircə, 1987-ci ildə «İraq Divanı»nı tərtib edən və nəşrə hazırlayan Qəzənfər Paşayev və Məmmədəli Əsgərov (kitabın redaktoru) bu buzu qismən sındırıblar və Nəsiminin İraq

Qəzənfər Paşayev

Divanında olan «Müxtəlif şeirlərin ilk və son beytləri» adı altında 256-279-cu səhifələrdə 100-ə qədər şeir veriblər. Biz hesab edirik ki, Nəsiminin dini görüşlərini və Allah haqqında təsəvvürlərini öyrənmək baxımından onlar ən yaxşı və mühüm şeirlərdir».

Rəhim Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu şeirlər bir daha göstərir ki, Nəsiminin bu poetik hünərinin əsasında şairin Allaha və onun qüdrətinə misilsiz, səmimi iman və inamı durur. Onun təfəkkürünü işıqlandıran və aydınlaşdıran bu iman, Allaha hüdudsuz və şəriksiz sevgisidir. Allah sevgisi Nəsimi üçün hər şeydir. Bu isə şairin ölümünə fitva verilməsinin mahiyyətini xeyli asanlaşdırır. «Nəsimini din əleyinə şeirlərinə və dini əqidəsinə görə təqsirli bilib edam etmişlər» – fikrini alt-üst edir.

Akademiklərdən H.Araslı, Ziya Bünyadov, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasir və başqaları Nəsiminin edamı ilə bağlı müəyyən faktlar üzə çıxarmışlar. O dövrün ərəb tarixçilərinin Nəsi-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

minin məhkəməsinə dair diqqətəlayiq qeydləri vardır. Ərəb tarixçisi Məhəmməd Rağib Mahmud bin Haşim ət-Təbbahın yazdıqlarından məlum olur ki, Nəsimini işlətdiyi kəskin sözlərə görə mühakimə ediblər. Alim göstərir ki, bəzi ağılsızlar Nəsimini dönük, zindiq və mülhid adlandırırdılar. Onları kimsə yoldan çıxarmışdı.

Başqa bir Hələb tarixçisi – Müvəffəqəddin Əhməd ibn İbrahim əl-Hələbi isə «Künüz əz-zəhəb fi tarix Hələb» – «Hələb tarixinə dair qızıl xəzinələr» adlı əsərində yazır ki, Nəsimini din əleyhinə şeirlərinə görə təqşirləndirirdilər. O da bir həqiqətdir ki, o vaxt dini əsarət əleyhinə çıxanları xalqın gözündən salmaq və öz istəklərinə nail olmaq üçün kafir, dönük damğası ilə damğalamaq ən münasib vasitə olub. Hadisələrin gedişi göstərir ki, Nəsimini də bu yolla aradan götürmək qərara alınıbmış. Şairin məhkəməsi Hələbin şeyxi, naibi və qazılar qazısının və rəsmi qəbul olunmuş məzhəblərin (hənəfilik, malikilik, şafilik, hənəbəlilik) dördünün də nümayəndələrinin iştirakı ilə

Qəzənfər Paşayev

keçirilib. İttiham ilə hənəfilərin qazılar qazısı İbn əş-Şənqaşi çıxış edib. Hələbin naibi Yəşbək üzünü Nəsimiyə tutaraq: «Deyilənləri inkar edə bilməsən, səni öldürəcəm» – deyir.

Bu sözləri eşitcək İbn əş-Şənqaşi Yəşbəkin məkrli niyyətini anlayır və ittihamdan imtina edir.

Hənbəlilər şeyxi Şihabəddin ibn Hilal məhkəmənin pozulduğunu görərək malikilərin qazısı Fətxəddindən yuxarı başa keçir, Nəsiminin öldürülməsi barədə yazılı fitva verir və Nəsiminin tövbəsinin qəbul olunmayacağını qeyd edir. Nəsimi «kəlmeyi-şəhadət» alıb deyilənləri rədd edir. Məclisdə əyləşən din xadimləri qazı və alimlər fitva ilə tanış olduğundan sonra onun əsassız olduğunu və güman ki, şairin bənzərsiz dini şeirlərini nəzərə alaraq fitvanı qəbul etməyiblər. Qazılar qazısı Fətxəddin Şihabəddinə deyib: «Qazı və üləmələr sənənlə razı olmadığı halda, mən sənənin sözünlə durub ona necə ölüm kəsə bilərəm?»*

Vəziyyətin gözlənilməz məcraya döndü-

* Ziya Bünyadov. Nəsiminin məhkəməsi və qətli. Bax: «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 19 sentyabr 1980.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

yünü görəndə Hələb canişini Yəşbək tez sözə qarışdı: «Sultan nəticəni ona bildirməyi, Nəsimi haqqında veriləcək göstərişi gözləməyi əmr etdi».*

Suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasirin göstərdiyi kimi, Şeyx Kamil əl-İzzinin Hələbin tarixindən bəhs edən çox böyük həcmli «Nəhr əz-zəhəb» («Qızıl çay») əsərində də Nəsiminin həyatı və məhkəməsi barədə qiymətli məlumat vardır. Əsərin III cildində oxumaq olar: «Əmir Yəşbək hər dörd məzhəbin qazılarından tələb etmişdi ki, Nəsimini ölümə məhkum etsinlər. Baş qazı: «Nəsimi Əmirin istəyinə əsasən mühakimə olunur» – desə də, qazılar və üləmələr şairin küfrdə təqsirləndirilməsi barədə qərara gələ bilməyiblər.**

Məclis dağılıb. Misirdən – Sultan Müəyyəddən cavab gələndə qədər şairi zindanda saxlayıblar.

Şeyx Kamil əl-İzzinin kitabında Yəşbək

* Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s. 193.

** Bəkir ən-Nasir. İmadəddin Nəsimi. «Azərbaycan» jurnalı, №9, 1987, s. 170.

Qəzənfər Paşayev

Abdulla əl-Yusifinin şəxsiyyəti və kimliyi barədə də diqqəti çəkən məlumat vardır. Kitabdan məlum olur ki, Yəşbək cahil, pozğun, qəddar və tamahkar bir adam imiş. Əl-Müəyyəd Trablis hakimi olarkən onu min dinara alıbmiş (Şübhəsiz, qəddarlığına və tamahkarlığına görə o, Nəsiminin qətlindən cəmisi 4 il sonra – 824 hicridə öldürülmüşdü – Q.P.)

Çox keçmir ki, sultan Müəyyəddən əmr gəlir. Əmrə əsasən, yuxarıda göstərdiyimiz kimi, şairin başını kəsib dərisini soyaraq cəsədini çarmıxa çəkirlər. Əmrdə xüsusi vurğulanırdı: «Çarçı car çəksin. Hələbdə yeddi gün göstərilsin. Sonra da əl-ayağı kəsilsin, bir parçası Zülqədər oğlu Əlibəyə, qardaşı Nəsirəddin və Osman Qarayölkə göndərilsin; çünki Nəsimi onların inanclarını (etiqaqlarını) pozmuşdur (yoldan azdırmışdır – Q.P.). Bunun üzərinə Nəsimi öldürülür».*

Demək lazımdır ki, Zülqədər oğlu Əlibəy və qardaşı Nəsirəddin Qaraqoyunlu türkman

* Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsərlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1982, s. 193.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

tayfalarının, Osman Qarayölük isə Ağqoyunlu türkman tayfa ittifaqının başçısı idi (1394-1434). Ağqoyunluların paytaxtı Diyarbəkir idi. Onlar Osmanlı sultanlığının, o cümlədən də Osmanlı imperiyasına tabe olan Misir sultanı Müəyyədın siyasi düşmənləri idilər. Hələ bu az imiş kimi, Osman Qarayölük 1399-cu ildə Osmanlılara qarşı müharibədə Teymurun tərəfinə keçmiş və hətta Sivası istila etmişdi.

Guya onları Nəsimi yoldan çıxarmışdı. Həqiqət naminə deməliyik ki, Nəsimi Ağqoyunlu və Qaraqoyunluların yeritdiyi siyasəti dəstəkləyirdi. Sultan Müəyyəd isə Nəsiminin xalq arasında böyük nüfuza malik olmasından xəbərdar idi. Yaxşı bilirdi ki, Hələbdə hürufiyyə məzhəbinin şeyxi kimi Nəsiminin sərəncamları yerinə yetirilir.

Ərəb tarixçisi Abbas Əzzavi «Tarix-İraq beynə ixtilaleyn» (Bağdad, 1973) əsərində Nəsiminin şəxsiyyəti, fikir tarixində yeri və s. ilə bağlı yazmışdır: «Nəsiminin təhlükəsi artmışdı, səsi ucalmış, ona uyanlar çoxalmışdı. Təriqətinin genişlənməsi qorxusu aləmi

Qəzənfər Paşayev

bürümüşdü. Şairlik gücü ilə təbliğat aparması, mühakimə olunmasına yol açmışdı. Aşqın və daşqın sözləri ilə islam etiqadını cığırından çıxardığı anlaşılırdı... Gözəl bədii üslubu ilə dinləyiciləri sarsıdırdı. O, yaman cəsur bir şair idi».*

O da məlumdur ki, Nəsiminin ölümündən iki il əvvəl, 1415-ci ildə Suriyanın qonşuluğunda – Türkiyədə xalq hərəkatı və iğtişaşlar baş vermişdi. Bu hərəkata dərviş şeyxi Bədrəddin Simavi rəhbərlik edirdi. Xalq hərəkatı Osmanlı sultanlığını lərzəyə salmışdı. Bədrəddin Simavi üsyanın başçısı kimi təqşirli bilinərək dar ağacından asılmışdı.

Sultan Müəyyəd, güman ki, Türkiyənin lap sərhədində olan Hələbdə Nəsiminin türkmənləri (o vaxt Şamla Hələb arasında Qara Türkman xanlığı vardı – Q.P.) ona qarşı qaldıracağından çəkinib. Onun Nəsimini aradan götürməyə rəvac verməsi bəlkə də bu xofla bağlı olmuşdur. **Lakin Sultan Müəyyədin**

* Əlyar Səfərli, Xəlil Yusifov. Ədəbiyyat. IX sinif üçün dərslik. Bakı, 1979, s.159.

Nəsimi haqqında araşdırmalar
əmrindən görüldüyü kimi, Nəsimi dinə qarşı təqsirli bilinərək öldürülməyib. Sultan Müəyyəd Hələb şeyxi, qazılar və din xadimlərinin rəyini qulaqardına vura bilməzdi. Onlar Nəsimini dinə qarşı çıxmaqda təqsirli bilməmişdilər. Belə olan halda, Sultan Müəyyəd əsl həqiqəti açmalı olmuşdu. Onu Əlibəyi, qardaşı Nəsirəddini, Osman Qarayölkü yoldan çıxarmaqda, osmanlılarla onların arasında düşmənçilik toxumu səpməkdə təqsirli bilərək edamına göstəriş vermişdi.

Yeri gəlmişkən, ərəb aləmində Nəsimiyə dair bəlkə də ilk və sanballı «Hələb yaqutu İmadəddin Nəsimi (771-820 h. – 1370-1417 m.), həyatı, poeziyası və fəlsəfi fikirləri» (Ərəb Yazarlar Birliyinin nəşriyyatı, 1991) adlı kitabın müəllifi suriyalı alim Əbdülfəttah Qələmçi ərəb dilində olan məxəzlər üzərində tədqiqat apararaq o qənaətə gəlmişdir ki, Nəsiminin edam edilməsi onun dini deyil, siyasi baxışları ilə bağlı olmuşdur (Bax: Bəkir Nəbiyev. Nəsimi kəlamının işığında. Bakı, «Qarabağ» nəşriyyatı, 2009, s. 24-25).

Qəzənfər Paşayev

Akad. Həmid Araslı şairin öldürülməsi təkcə dini əqidəsinə görə deyil, bəlkə siyasi mahiyyət daşıyır – desə də, təəssüf ki, prof. M.Quluzadədən savayı heç bir tədqiqatçımız bu ciddi məsələyə lazımınca fikir verməmişdir. M.Quluzadə ilk dəfə olaraq tarixi faktlara, mənbələrə, şairin əlyazma nüsxələrində yer alan poeziya nümunələrinə istinadən o qənaətə gəlmişdir ki, Nəsimi ateist deyildir (Bax: Böyük ideallar şairi. Bakı, «Gənclik», 1973, s. 137). Nəsimi dini əqidəsinə görə edam edil-səydi, İslamın ilk illərindən üzərində bərqərar olduğu dayaqlarından birində – Suriyada məsciddə dəfn olunmazdı. Hicri 910-cu ildə Sultan Qansuh əl-Quri öz qələbəsi şərəfinə şai-rin əbədi uyuduğu məscidi bərpa etdirməzdi. Burada Nəsimiyə məqbərə tikilməzdi. Türbəsi hələ orta əsrlərdən ziyarətgaha çevrilməzdi. Bəkir ən-Nasirin göstərdiyi kimi, divarlarda Nəsimi sənətini əks etdirən Azərbaycan və ərəb dillərində kitabələr və şeirlər yazılmış lövhələr asılmazdı. Həmin lövhələrin birinin üzərində aşağıdakıları yazmağa cürət etməzdilər.

*Əgər qəlbində sıxıntı hiss etsən,
Onu Nəsiminin nəfəsi ilə müalicə et.
Və orda, içərisində Nəsiminin sirləri olan
Şərəfli (yerin) mənzərəsini müşahidə et.**

Yada salsaq ki, XIX əsrin ikinci yarısında böyük mütəfəkkir M.F.Axundov ərəb əlifbasından latın qrafikasına keçilməsinə cəhd göstərdiyinə görə dünyasını dəyişdikdən sonra qəbrinə dəfələrlə təcavüz edilmişdi, nəşinin müsəlman qəbiristanlığından çıxarılmasına çalışmışdılar, məsələyə tam aydınlıq gəlir.

Nəsiminin Hələbdə adına küçə qoyulması, hələ XVII əsrdə Hələbi ziyarət edən türk səyahətçisi Övliya Çələbinin onu Şeyx Nəsimi adlandırması, Hələbdə Nəsimi təkyəsinin olmasından söz açması, təkyənin bugünə qədər mövcud olması, xalq şairi Rəsul Rzanın Hələbdə onun Divan nüsxəsini üzə çıxarması, Nəsiminin soykökünün – şəcərəsinin Hələbdə

* Bəkir ən-Nasir. İmadəddin Nəsimi. «Azərbaycan» jurnalı, №9, 1987, s. 169-170.

Qəzənfər Paşayev

zəmanəmizə qədər davam etməsi çox mətləblərdən söz açır, şairin mühiti, həyat və yaradıcılığına yeni dəyərlər prizmasından baxmaq zərurətini ortaya qoyur.

Burada kimin nə qədər iş görəcəyi fərq etməz. Nəsimi elə bir zirvə, elə bir möhtəşəm abidədir ki, Rəsul Rza demiş, onun daha gözəl, daha dəqiq, uzunömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirlə yad edilməlidir.

AXTARIŞLAR*

Rəsul Rzanın bütün fəaliyyəti, o cümlədən də Nəsimi ilə bağlı gördüyü işlər bir örnekdir. Şairin Nəsiminin qəbrini axtarması, tapması yolunda xidmətləri nəsimişünas alim Əliəjdər Seyidzadənin şairə ünvanladığı bir məktubdan aydın görünür. Rəsul müəllimin oğlu, hörmətli Anar müəllimdən əldə etdiyimiz və «Ədəbiyyat qəzeti»ndə (4.04.2008) çap etdiyimiz məktubda alim yazır:

«Çox hörmətli Rəsul Rza yoldaş,

Mən bilirəm ki, siz mənsiz də «Bakı» qəzetini oxuyursunuz. Ancaq mən hər halda özümə borc bilirəm ki, Nəsimi haqqında nə yerdə, nə yazsam, sizə ondan bir nüsxə təqdim edim. «Ədəbiyyat qəzeti»nə də bir şey vermək istəyirəm. Elmi məzuniyyətdən qayıtdım. Nəsimi

* Yazı Rəsul Rzaya həsr etdiyimiz «Tərifdən yuxarıda duran şair» məqaləmizdən götürülmüşdür. Bax: «Azərbaycan» qəzeti, 20.02.2009.

Qəzənfər Paşayev

haqqında Qərbi Avropa dillərində XVI əsrdə çap olunmuş üç kitab mənə məlum idi. Məzuniyyətdə daha üç kitab tapmışam. Onlardan ikisi yenə də XVI əsrdə Qərbi Avropa dillərində çap olunmuşdur. Hamısında qəbir məsələsi var. Üçüncüsü isə rus dünya səyyahı Fedoseyevdir. Bu müəllifdə qəbir məsələsi ayrıca qeyd edilməyir, lakin rəssam çəkən şəkildə «qələ» (-qala – Q.P.) vardır və qəbirlər də göstərilmişdir...».

Lakin bu faktlar Rəsul müəllimə hələlik ümid və gümandan daha çox nigarançılıq gətirirdi. O vaxtlar Azərbaycanda məşhur türk səyyahı Övliya Çələbi, xüsusən də Simon Lehatsinin Nəsiminin qəbri haqqında verdiyi dəqiq məlumatlardan xəbərsiz idik. Məşhur səyyah Simon Lehatsi Hələbdə olduğu illərdə (1608-1619) Nəsiminin məzarını ziyarət edərək yazırdı: «Suyun bu qırağında Nəsimi yatıbdır. Onun məqbərəsi Hələbin hasarı yanındadır».

Rəsul Rza Suriyaya yola düşməzdən əvvəl akad. H.Arashlı ona ürək-dirək verərək: «Nəsi-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

minin qəbri Hələbdə olmalıdır. Siz yəqin onu görəcəksiniz» - demişdi.

Şair ürəyində fikirləşmişdi ki, kafirlikdə suçlu bilinən Nəsimini hansı cəsarətlə dəfn edib saxlaya bilərdilər. On dörd gün Suriyanı eninə-uzununa gəzib, nəhayət ki, Hələbə gəlib çıxmışdılar. Şair həyatının ən unudulmaz səhi-fəsi kimi Hələb valisi ilə görüşü belə xatırlayır: «Qubernator bizi qarşıladi, yer göstərdi, oturduq. O da oturdu. İlk tanışlıqdan sonra sual-cavab başladı. Sualların əksəriyyəti bu əyalətin iqtisadiyyatına aid idi. Nəhayət, qubernator müraciətlə dedim:

– Hörmətinizə görə sağ olun! İcazə versəniz sizdən bir xahiş edərdim.

– Buyursunlar!

– XIV əsrin ikinci yarısında bu Hələb şəhərində bizim həmyerlimiz bir şair yaşayıb. Onun anadan olmasının 600 illiyi Sovetlər İttifaqında geniş bayram ediləcəkdir. Bu bayram YUNESKO xətti ilə bütün dünyada da təntənə ilə keçirilməli bir bayramdır. Əgər hörmətli qubernator İmadəddin Nəsimi adlı bir Azər-

Qəzənfər Paşayev

baycan şairi haqqında, onun qəbri, nəslı, əsərləri haqqında bir məlumat almaqda bizə mümkün olan köməyi göstərərsə, ona çox minnətdar olarıq.

Qubernator bir anlıq fikrə getdi, sonra öz köməkçilərindən birini çağırdı, ona nə işə dedi... 15-20 dəqiqə sonra xəbər gətirdilər ki, Nəsiminin qəbri Hələbdədir. İstəsəniz onu indicə ziyarət edə bilərsiniz. Bu xəbərdən qubernator özü də məmnun idi. Bizim işə uçmağa qanadımız yox idi».

Nəsiminin qəbrini ziyarət etdikdən sonra Rəsul müəllim birbaşa Hələb kitabxanasına getmiş, elm aləmi üçün çox gərəkli məlumat əldə etmişdi. «Hələb tarixinə dair materiallar» kitabının VII cildinin 144-cü səhifəsində yazılmışdır:

«820 hicri (1417 miladi). Bu ildə Hələb şəhərində yaşamış mürtəd Nəsimi öldürülmüşdür. O, hürufilərin şeyxi idi. Hələbdə yaşamış bu şeyxin tərəfdarları çox idi. Onun təriqət tərəfdarlarının artdığını görəən Sultən (Misir sultanı Müəyyəd – Q.P.) əmr edir ki, onun boynu vurulsun, dərisi

Nəsimi haqqında araşdırmalar

soyulsun və dar ağacından asılsın».

Bu fakt şairin müasirləri İbn Həcər əl-Əsləqani (1372-1449), Şəmsəddin Səxavi (1427-1497), Müvəffəqəddin Əhməd ibn İbrahim əl-Hələbi (XV əsr) və başqalarının əsərlərində də yer alıb.

Nəsiminin çağdaşı İbn Həcər əl-Əsləqani (1372-1449) «Ənba əl-ğümri biənba əl-ümr» – «Həyat oğulları haqqında dolğun bilgi» əsərində xüsusi vurğulamışdır: «Onun başını kəsib dərisini soydular və cəsədini çarmıxa çəkdilər».

Göründüyü kimi, Nəsiminin diri-diri dərisinin soyulduğunu iddia edənlər yanılırdılar.

Tarixi faktlara arxalanaraq Nəsiminin diri-diri dərisinin soyulmadığı fikrini də Azərbaycanca ilk olaraq Rəsul Rza söyləmişdir.

ŞAİRİN DUYĞULARININ İZİ İLƏ

Rəsul Rza Hələbə 1968-ci ilin noyabr ayında getmişdi. Biz də tələdən gələn qismətdir ki, şairdən düz qırx il sonra Hələbə 2008-ci ilin

Qəzənfər Paşayev

noyabrında getmişdik (Mən Hələbə Beynəlxalq Nəsimi konfransına gedən akad. B.Nəbiyev, AMEA-nın müxbir üzvü T.Kərimli, f.e.n. S.Şıxıyeva və özümü nəzərdə tuturam). Fərq onda idi ki, Rəsul müəllim şairin qəbrini görmək ümidi ilə böyük istək və nigarançılıqla getmişdi. Biz isə onun izi ilə Nəsiminin qəbrini ziyarətə getmişdik. Onu da deyim ki, Rəsul Rzanın dahi şairimizin qəbrini üzə çıxararaq onu ziyarət etməsi təkcə Azərbaycanda deyil, digər Sovet respublikalarında da rezonans doğurmuşdu.

Bu baxımdan, rus yazarı Sergey Borodinin şairə ünvanladığı məktub maraqlı doğurur:

Əzizim Rəsul!

Keçən həftə mən Hələbdə Nəsiminin qəbri üstünə getmişdim və orda bu gözəl şairin məzarına sizin qoyduğunuz əklili gördüm. Nəsimi nəslindən olan şeyx həm əklili, həm də sizin ora gəlişiniz haqqında söhbətləri ən əziz bir xatirə kimi hiş eləyir. Bunu sizə böyük fərəh hissi ilə çatdırıram, çünki sələflər haqqında xoş xatirə xələflər haqqında xatirələri də möhkəmləndirir.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Teymurləngin Azərbaycana hücumu haqqında romanımın bir neçə səhifəsini həsr etdiyim şairin türbəsi önündə sizin adınızla bax beləcə rastlaşdım.

Ən xoş arzularla

Sergey Borodin

Bağdad, 16 iyun 1972.

Rəsul Rzanın üzə çıxardığı əlyazma nüsxəsi, şairin qəbrinin, məqbərəsinin, məqbərənin həyətinin, Nəsimi küçəsinin 1968-ci ilin noyabrında Mürsəl Nəcəfov tərəfindən çəkilmiş rəsmləri, Rəsul Rzanın «Cahana sığmayan şairin qərib məzarı», «Böyük şair haqqında qeydlər», «Nəsiminin bir beyti haqqında» kimi məqalələri bu gün belə əhəmiyyətini itirməyən bir çox mətləblərdən söz açır.

Şairin 971 hicri (1564-cü il miladi) ilində əlyazmasının üzünü köçürüb bitirmiş katibin Nəsimini «Danışanların ən mahiri, bilik sahiblərinin və həqiqət axtaranların öndə gedəni» adlandırması göstərir ki, Nəsimi bəlağətli nitqi olan natiq, alim və məslək mücahidi olmuşdur.

Qəzənfər Paşayev

Rəsul Rzanın «Cahana sığmayan şairin qərib məzarı» məqaləsində möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə şairin məzarının və ətrafının abadlaşdırılması ilə məşğul olan memar və bərpaçıların köməyinə çatacaq bir çox məqamlar vardır.

Rəsul Rzanın Nəsiminin qəbrini ziyarətindən keçən bu qırx il ərzində şairin qəbrinin üstü götürülüb, həyətdə indi çarhovuz görünür və s. kimi bəzi dəyişikliklər vardır.

Şairin məqaləsində alimlərimizin izinə düşəcəkləri məqamlar da az deyildir. Məsələn, şairin Nəsimi məqbərəsinin baxıcısı Hikmət Nəsimi ilə söhbəti bəlkə də illər boyu tədqiqatçıların axtardığı, lakin tapmaqda aciz olduqları cavablara bir aydınlıq gətirə bilər. Hikmət Nəsimidən soruşanda ki, şairin əlyazmalarından, kitablarından bir şey qalıbmı? O, atasından eşitdiyi bir məsələdən söz açıb. Məlum olub ki, 1968-ci ildən 60-70 il əvvəl Nəsiminin bir çox əlyazma və kitablarını kimlərsə Türkiyəyə aparıblar.

Dövrü ilə müxalifətdə olan, «ağalar-qullar

Nəsimi haqqında araşdırmalar

dünyası»nın ziddiyyətlərinə qarşı çıxan Nəsiminin aqibəti işgəncəli ölüm olan qismət payı barədə, mənə qalırsa, ən təsirli məqalə Rəsul Rzanın «Cahana sığmayan şairin qərib məzarı» yazısıdır.

Şairin Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı dediyi «Bu möhtəşəm ədəbi-elmi abidənin gözəl, dəqiq, maraqlı və uzunömürlü yaranmasında bir kərpic qoyanın da, yüz kərpic qoyanın da zəhməti hörmət və təqdirlə yad edilməlidir» kəlamı isə, əslində, tarixi şəxsiyyətlərimizin yaradıcılığı ilə məşğul olan gənc tədqiqatçılara onun vəsiyyəti və xeyir-duası kimi qiymət kəsb edir.

**ŞEYX NƏSİMİ:
TARİXİ HƏQİQƏTLƏR,
HƏYƏCANLI ANLAR***

Taledən gələn ömür payımda bir çox ölkələrdə olmuş, səfər qeydləri və hətta kitablar da çap etdirmişəm. Lakin noyabrın 10-17-si arası Suriyaya səfərimizi əhəmiyyətinə görə heç bir səfərlə müqayisə etmək olmaz. Bu səfərin həyəcanlı anları bir ömrə bəs edər.

Biz Suriyaya Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü və tapşırığı ilə Azərbaycan səfirliyinin uğurla həyata keçirməkdə olduğu müqəddəs bir işin yerinə yetirilməsində yardımçı olmaq amacı ilə gəlmişdik.

Nümayəndə heyətinə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin şöbə müdiri Fikrət Babayev, Heydər Əliyev Fondunun memarı

* Məqalə «Azərbaycan» qəzetində (28.XI.2008) çap olunmuşdur.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Rüstəm Muxtarov, bərpaçı Telman Kərimli, Milli Elmlər Akademiyasından akad. Bəkir Nəbiyev, Akademiyanın müxbir üzvü Teymur Kərimli, f.e.n. Sədət Şıxıyeva və mən daxil idik.

Bakıdan birbaşa Hələbə uçan təyyarəmizi hava limanında səfirimiz Mahir Əliyev və səfirliyin işçiləri qarşıladılar. «Rıqa» adlanan səliqə-sahmanlı mehmanxanada yerləşdik və mehmanxananın zalında Hələb valisinin müavini, cənab Məhəmməd Kaccah və Hələb Mədəniyyət İdarəsinin müdiri Məhəmməd Qattanla görüşdük. Elə buradaca bizə Nəsiminin məqbərəsinin baxıcısı, ucaboy bir şəxsi – Məhəmməd Nəsimini təqdim etdilər. Mat qalmışdıq. Təsadüfə bax, Məhəmməd Nəsimi M. Abdullayevin «Nəsimi» portretinə və Rasim Balayevin yaratdığı Nəsimi obrazına oxşayırdı.

Cənab Məhəmməd Kaccahın bir cümləsi hamımızı həyəcanlandırmışdı: «Biz hamımız Nəsiminin övladlarıyıq».

Sevincdən özümü yer tapmırdıq. Doğrudur, biz Nəsimiyə Hələbdə yaxşı münasibət olduğunu bilirdik. Mən özüm Hələbdə Nəsi-

Qəzənfər Paşayev

minin adına küçə və təkyə olduğunu, şairin məsciddə dəfn olunduğunu, qohumlarının XV əsrdən başlayaraq məscidin həyətində basdırıldıklarını, qəbrinin üstündə «Şeyx Nəsimi» yazıldığını dəfələrlə Azərbaycanda və İraqda çap olunan məqalələrimdə göstərmişdim.

Az sonra hamımızın səbirsizliklə gözlədiyimiz an gəlib çatdı. Cənab Məhəmməd Kaccah, Məhəmməd Qattan və səfirimiz Mahir Əliyev başda olmaqla Nəsiminin məqbərəsini ziyarətə yola düşdük. Nə gizlədim, çox həyəcan keçirirdim. Mənbələrə əsasən yazdıqlarım görəndən həqiqətdən uzaq deyil ki, - deyə fikirləşirdim. Allaha şükür ki, yazdıqlarımla gördüklərimiz üst-üstə düşdü. Akademik Bəkir Nəbiyevlə Nəsiminin məzarını qucaqlayıb öpəndə göz yaşlarımızı saxlaya bilmədik.

Nəsiminin məzarının üstündə ərəbcə yazılıb: **«Bu, şəhid bəndə, böyük sufi arif, Allahın dostu, Şeyx Əli İmadəddin Nəsiminin qəbridir. O, 824 hicri ilində (əslində 820 hicri – Q.P.) şəhid olmuşdur. Allah ona rəhmət eləsin. Qəbri müqəddəs olsun».**

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Nəsimi təkyəsində gözəl hərflərlə lövhədə yazılmışdır: «**Həzrət Nəsimi təkyəsi**». Aşağıda isə təkyə barədə məlumat verilmişdir: «**Nəsimi təkyəsi qədim bir məscid idi. Burada 820 hicri – 1417 miladi ilində İmadəddin Nəsimi dəfn edilmişdir. Təkyə onun adı ilə adlandırılmışdır. Bu, Məmluk sultanı Məlik əl-Müəyyəd Şeyxin zamanında (Məmluk dövründə) olmuşdur.**

Şairin məqbərəsindən sevinc və kədər dolu hisslərlə döndük.

Valinin müavini cənab Məhəmməd Kacah bizdən ayrılıanda «Möhtərəm müşavir, dünyada böyük şəxsiyyətlər çox olub. Lakin Makedoniyalı İskəndər daxil olmaqla, onların çoxunun qəbri itib, yoxa çıxıb. Nəsimi isə Allahın kəraməti ilə 600 ilə yaxındır ki, Hələb şəhərinin mərkəzində uyuyur. Onu siz qoruyubsunuz. Buna görə biz Suriya dövlətinə, suriyalılara minnətdarıq» - dedim. Akademik Bəkir Nəbiyev əlavə etdi: «Ələlxüsusda hələblilər». Müşavir çox məmnun oldu.

Ertəsi gün Hələb valisi cənab Tamir əl-Həccici ilə unudulmaz bir görüş oldu. Bu, elə-belə

Qəzənfər Paşayev

görüş deyildi. Tarixi görüş idi. Vali hamımızla görüşəndən sonra dedi: «Yaradandan təmənna edək ki, bu görüş əlaqələrimizə təkan versin. Mən hiss edirəm ki, belə də olacaq. Nəsimi ilə bağlı müştərək elmi konfrans, şairin məqbərəsinin və ətrafının abadlaşdırılması məsələsi mənə məmnunluq gətirir. Keçmişə ehtiram böyük işdir».

Bütün görüşlərdə iştirak edən, bizi istiqamətləndirən səfirimiz cavab nitqində dedi: «Azərbaycan nümayəndə heyətinə elm və mədəniyyət adamları, eləcə də görkəmli memarlar daxildir. Cənab vali, biz sizinlə həm mədəniyyət, həm elm, həm də tarixən eyniyik. Hətta xarici görkəmdə də suriyalılar və azərbaycanlılar arasında çox oxşarlıq vardır. Qürur hissi ilə demək istəyirəm ki, tariximizin qızıl hərflərlə yazılan dövrü başlayıb. Biz indi azadıq. Dövlətimiz müstəqildir. Əminəm ki, Allahın köməyi ilə ərəb-Azərbaycan, o cümlədən də Azərbaycan-Suriya əlaqələri qüvvətlənəcək».

Bundan sonra müştərək bərpa komissiyasının rəyi dinlənildi və göstəriş verildi ki, valinin

Nəsimi haqqında araşdırmalar

müavini Məhəmməd Kaccahın rəhbərliyi ilə komissiya işi davam etdirsən. O da xüsusi vurğulandı ki, Nəsiminin məqbərəsi və məscid tarixi abidə kimi YUNESKO-nun nəzarətində olduğuna görə divarlarda və tavanda çatların olduğu göstərsən və bərpa işlərinin zəruriliyi əsaslandırılısın.

Beləliklə, F.Babayev və memarlar suriyalı həmkarları ilə davamlı tədqiqata başladılar ki, bir neçə variantda təkliflərini versinlər. Biz isə Nəsimiyə həsr olunmuş ikigünlük müştərək elmi konfransa başladıq. Birinci gün konfrans Hələb şəhərinin Mədəniyyət Mərkəzinin böyük zalında keçirildi. Konfransın açılışında cənab Məhəmməd Qattan, cənab Məhəmməd Kaccah və səfirimiz Mahir Əliyev çıxış etdilər. Cənab Məhəmməd Qattan Nəsimi yaradıcılığına nəzər saldı və Suriyada Nəsimiyə bir şair və şəxsiyyət kimi böyük ehtiram göstərildiyini qeyd etdi.

Hələb valisinin müavini cənab Məhəmməd Kaccah isə çıxışında Nəsiminin məzarını ziyarətimizdən, şairin uyuduğu məsciddən, Nəsimi

Qəzənfər Paşayev

təkyəsindən, Nəsimi adına küçədən, Nəsimi ailəsinin məscidin həyətidəki qəbirlərindən, Nəsimi şəcərəsinin davam etdiyindən, Nəsimi məqbərəsinin qorunmasına məsul şəxs Məhəmməd Nəsimidən və s. söz açdı. Nəsiminin uyuduğu Hələbdə anadan olan Cəlaləddin Rumi kimi böyük şəxsiyyətlərdən bəhs etdi. Nəsimi məqbərəsinin Hələb şəhərini şərəfləndirdiyini xüsusi vurğuladı. – Nəsimi ilə biz fəxr edirik. O, həm sizin, həm də bizim şairimizdir, dedi.

Azərbaycanın Suriyadakı səfiri Mahir Əliyev Suriya ilə Azərbaycanın inkişafından, azadlıq mücadiləsində oxşarlıqlardan, Suriyada sabiq Prezident Hafiz Əsədin, Azərbaycanda ulu öndərimiz Heydər Əliyevin xalq qarşısında xidmətlərindən, Prezident İlham Əliyev və Prezident Bəşar Əsədin ölkələrimizin gələcəyi naminə titanik fəaliyyətindən danışdı. Nəsimi ilə bağlı Prezidentimizin təşəbbüsü və tapşırığından söz açdı və dedi ki, cəmi altı ay bundan öncə mənə Suriyaya səfir göndərəndə möhtərəm Prezidentimiz göstəriş verdi ki, etimadnaməmi Suriya Prezidentinə təqdim edən-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

də Nəsiminin məqbərəsinin və ətrafının abadlaşdırılmasına icazə verilməsi barədə Prezidentimizin istəyini ona çatdırım. Nəinki icazə verildi, Prezident Bəşar Əsəd müştərək komissiyanın yaradılması barədə göstəriş verdi. Budur, dünən və bu gün mütəxəssislər birgə çalışırlar. Nəsiminin nəinki məqbərəsi, təkyəsi, uyuduğu məscid bərpa olunacaq, ətrafı da qaydaya salınacaq. Bütün bunlara görə Suriya Prezidenti möhtərəm Bəşar Əsədə minnətdarlığımızı bildiririk. Eyni zamanda, Azərbaycan nümayəndə heyətinə hər cür köməklik göstərən Hələb valisi cənab Tamir əl-Həcciyə və müavini cənab Məhəmməd Kaccaha təşəkkürlərimizi çatdırırıq.

Açığını deyim ki, səfərimizin tarixi əhəmiyyətini səfirimizin çıxışından sonra dərindən duydum. Səfirimizin dediyinə görə, bu ilin iyul ayında (2008) İslam ölkələrinin Turizm Nazirlərinin VI konfransında iştirak edən Mədəniyyət və Turizm nazimiz Əbülfəs Qarayev də Suriya Mədəniyyət, Turizm, eləcə də Xarici İşlər nazirləri ilə görüşləri zamanı bir daha

Qəzənfər Paşayev

Nəsimi ilə bağlı bu müqəddəs məsələni gündəmə gətirmişdi. Bütün bunları biləndən sonra alimlərimiz konfransda çıxış etməyə hazırlaşdılar.

Konfransda «Azərbaycan şeirində Nəsimi möcüzəsi» mövzusunda məruzə üçün ilk söz akad. Bəkir Nəbiyevə verildi. Sonra suriyalı alim, vaxtilə Hələb Universitetinin rektoru olmuş prof. Dr. Bəkri Şeyx Əmin Nəsimi yaradıcılığına dair məruzə etdi. Məruzəsini bu cümlə ilə bitirdi: «Nəsiminin bizim ölkədə uyuması bizə şərəf gətirir».

AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Kərimli «Nəsimi yaradıcılığında humanizm» mövzusunda, suriyalı alim Dr. Məhəmməd Kəmal «Nəsiminin qətli və səbəbləri» mövzusunda məruzə etdilər. Bütün məruzələr böyük maraq doğurdu. Bunu zalda əyləşənlərin çoxsaylı suallarından da görmək olurdu. Maraqlıdır ki, konfrans başlananda zalda yerlərin yarısı boş idi. Konfransın sonuna yaxın bir yer belə boş qalmamışdı. Bu, ağıllı adamlara məxsus incə yumoru ilə seçilən Bəkir müəllimin diqqətin-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

dən yayınmadı: «Deyəsən məruzələrimiz o qədər xoşunuza gəlib ki, telefon açaraq dost-tanışları da dəvət edibsiniz».

Bəkir müəllimin zarafatı yerinə düşmüşdü. Hamı əl çaldı, ağsaqqal alimimizi alqışladı.

Axşam saat 9-da mətbuat konfransı oldu. Konfransda Nəsimiyə dair verilən suallardan belə qənaət hasil oldu ki, Hələb şəhərində şairə laqeyd deyillər. Şairin məqbərəsinin ziyarətgaha çevrilməsi isə onun yaradıcılığına və şəxsiyyətinə ehtiramdan xəbər verir. Konfransda Azərbaycan-Suriya əlaqələrinə dair suallar da cavablandırıldı.

Azərbaycanda Nəsimi yaradıcılığına dair hansı işlər görülüb - sualına akad. Bəkir Nəbiyev hərtərəfli cavab verdi. S.Mümtazın 1926-cı ildə çap olunan kitabından başlayaraq, akad. H.Arslı, prof. M.Quluzadə, prof. C.Qəhrəmanov, AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Səfərli, prof. Z.Quluzadə və başqalarının tədqiqatlarından söz açdı. Onu da əlavə etdi ki, Bakıda Nəsiminin möhtəşəm heykəli ucalır, Milli Elmlər Akademiyamızın Dilçilik Institu-

Qəzənfər Paşayev

tu və Bakının ən böyük rayonlarından biri şairin adını dayışır. Şairin 600 illik yubileyi ilə əlaqədar Bakıda Beynəlxalq konfrans keçirilib. Alim Hələb şəhərində Nəsimiyə dair müştərək konfransın keçirilməsini görülən işlərin davamı və məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirdi.

Ertəsi gün konfrans öz işini Hələb Universitetinin böyük zalında davam etdirdi. Onu da deyim ki, universitetdə 130 min tələbə təhsil alır. Onların 35 mini filologiya fakültəsinin tələbələrinin payına düşür. Konfransın ikinci günü ilk məruzə ilə mən çıxış etdim: «Nəsiminin İraq Divanı və şairin həyat və yaradıcılığına yeni baxış» mövzusunda məruzəmdə göstərdim ki, Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi ən mükəmməl, geniş əlyazma nüsxəsidir.

Şübhəsiz, buna görədir ki, Nəsiminin ayrıca kitab kimi çap olunan yeganə Divan nüsxəsidir (Bax: İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı. Bakı, «Yazıçı», 1987, 336 s.)

Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi üzərində tədqiqat apararkən qəribə bir mənzərənin

Nəsimi haqqında araşdırmalar

şahidi olmuşdum. Divan nüsxəsində yer alan şeirlərin üçdə bir hissəsindən çoxu Allaha, İslam dininə, Peyğəmbərimizə və başqa müqəddəslərə həsr olunub. Sovet dönəmində bu barədə söz açmaq asan deyildi. Odur ki, kitabda onların yalnız ilk və son beytlərini verə bilmişdim (s. 256-279).

Bu şeirlərdən hasil olan qənaət odur ki, Nəsiminin Allaha sevgisi hüdudsuzdur. Belə olan halda onun allahsızlıqda təqsirli bilinərək qətlə yetirilməsi nə qədər inandırıcı olardı? Apardığımız tədqiqatlar bizim haqlı olduğumuzu sübut etdi. Hələb canişini Yəşbək Abdulla əl-Yusifinin israrla şairin ölümünə fitva verilməsini tələb etməsinə baxmayaraq, Hələb qaziləri fitvadan imtina etmişdilər. Bəlkə bu işdə şairin dini şeirləri də onların dadına çatmışdı, bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, şairi dini görüşlərinə görə deyil, siyasi baxışlarına görə edam etmişdilər. Bunu Misir sultanı Müəyyədin əmrindən, eləcə də şairin müasirləri ibn Həcər əl-Əsləqani (1372-1449), Şəmsəddin Səxavi (1427-1497), Müvəffəqəddin

Qəzənfər Paşayev

Əhməd ibn İbrahim əl-Hələbi (XV əsr) və başqalarının əsərlərindən də görmək olur. Gün kimi aydındır ki, Nəsimi dini etiqadına görə edam edilsəydi, məsciddə dəfn olunmazdı, ona məqbərə tikilməzdi. Türbəsi ziyarətgaha çevrilməzdi. Adına küçə qoyulmazdı, təkyəsi olmazdı. Təkyənin üstündə «Həzrət Nəsimi», türbəsinin üstündə «Şeyx Nəsimi» yazılmazdı.

Mən danışdıqca hiss edirdim ki, mənimlə yanaşı oturan Hələb müftisi Dr. Mahmud Əkkam həyəcan keçirir. Narahat oldum. Fikirləşdim ki, bəlkə mənimlə razılaşmır. Lakin belə deyilmiş. Burada xüsusi vurğulamağa dəyər ki, elə müftinin konfransda iştirakının özü Nəsiminin ruhuna böyük ehtiram idi. Lakin o, məndən sonra «Nəsimi və sufilik» mövzusunda çox maraqla qarşılanan məruzə etdi. Dr. Mahmud Əkkam məruzəyə başlamazdan əvvəl dedi: «Prof. Paşayevin məruzəsindən çox təsirləndim. Nəsiminin başına gətirilən bəlalara, ona verilən işgəncələrə görə üzr istəyirəm. Bu hələblilərin işi deyil, Hələbdəki gəlmələrin və onların havadarlarının işi idi.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Təsəllini onda tapırıq ki, Hələb Nəsimini öz oğlu kimi qoynunda uyutdu və bu gün də uyudur. Mən Nəsimiyə həmişə dua oxuyuram. Çünki o, haqq yolunda şəhid olub. Haqsız işgəncələrə məruz qalıb. Yaradandan təmənna edirəm ruhu şad olsun. Bu gün də həmişə olduğu kimi, Hələbdə şairin adı ehtiramla yad edilir, ona işgəncə verənlər lənətlənir».

Dr.Mahmud Əkkam məruzəsini ərəb müğənnisi Əbdül Vahabın mahnısındakı çox mənalı sözlərlə başladı: «Gəldiniz, qardaş olduq» və Nəsimiyə məhəbbətlə sufilikdən söz açdı.

Sonra azərbaycanlı nəsimişünas alim Səadət Şıxıyeva «Nəsiminin irfani görüşləri» adlı maraqlı məruzə ilə çıxış etdi. Son olaraq Hələb Universitetinin müəllimi Dr.Hüseyn əl-Siddiq məruzəsində Nəsiminin həyat və yaradıcılığından söz açaraq şairin təkcə fiziki deyil, mənəvi əzaba da məruz qalmasını ön plana çəkdi.

Sonra isə məruzələr ətrafında müzakirələr oldu və çoxsaylı suallar cavablandırıldı. Mənim «Nəsimi hansı meydanda çarmıxa çəkilib? - sualımla əlaqədar yalnız onu deyə bildilər ki,

Qəzənfər Paşayev

«Nəsimi Hələb qalasında qətlə yetirilib».

Bizə qalarsa, Nəsimi «Saat qülləsi» ucalan meydanda çarmıxa çəkilib. Lap qədim zamanlardan ağır cinayətlər törədən, günahsız insanları xüsusi amansızlıqla qətlə yetirən adamları burada səhər-səhər asarlarmış. Bu adət zəməmizə qədər davam edib. Dr. Hüseyn əl-Siddiqin Hələb müftisinə ünvanladığı «Nəsiminin qətli ilə bağlı niyə üzr istəyirsiniz? - sualına Dr.Mahmud Əkkamın cavabı hamını qane etdi: «Biz ona görə üzr istəyirik ki, hadisə Hələbdə baş verib. Doğrudur, bu işdə hələblilərin heç bir günahı olmayıb. Nəsiminin qətlinə fitva verənlər gəlmələr idi».

Noyabr ayının 13-də Hələb qalasını ziyarət etdik. Ömrümdə çox qalalar görmüşəm. Bu möhtəşəmlikdə, bu əzəmətdə qala görməmişəm. Yeni eradan əvvəl inşa olunan bu qala XIII əsrdə məmluklar və sonralar Osmanlı imperiyası dövründə bərpa olunmuş, məscidə azan vermək üçün minarə əlavə edilmişdir. Elə həmin gün Hələbdən Dəməşqə yola düşdük.

Vaxtilə Hələblə Dəməşq arasında Qara

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Türkman xanlığı yerləşən bu yerlərdə türkman kəndlərinə rast gəlmək olur. Ümumiyyətlə, Hələb ətrafında 60-dan çox türkman kəndi vardır. Hələbdə bizimlə görüşə gələn türkmanlar çox idi. Onlar da azərbaycanca danışirlar. İxtisasca hüquqşünas olan Əli Öztürkman və idxal-ixracla məşğul olan Əli Bəşir bizdən ayrılırlar, tez-tez «Özümüz burda, ruhumuz Azərbaycandadır» - deyirdilər.

Noyabrın 14-də Azərbaycanın Suriyadakı səfirliyində görüş oldu. Görüşdə bütün günü bizimlə olan Azərbaycanın İordaniyadakı səfiri Elman Araslı da iştirak edirdi. Səfirliyimiz Dəməşqin ən baxımlı yeri – Məzzə prospektində yerləşir. Binanın üstündə Azərbaycan bayrağının dalğalandığını, fasadını isə gerbimizin bəzədiyini görəndə ürəyimiz qürurla döyündü. Müstəqilliyimizin dadını bir daha dərindən duyduq. Vətəndə insan adətən belə hisslərin fərqi o qədər varmır.

Onu da deyim ki, səfirliyin böyük zalını ümummilli liderimiz Heydər Əliyev və Suriyanın sabiq Prezidenti Hafiz Əsədin birgə por-

Qəzənfər Paşayev

treti, Prezidentimiz İlham Əliyevin, eləcə də Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva və Suriyanın birinci xanımı Əsma əl-Əsədin birgə çəkilmiş portretləri bəzəyir. Həmin günü şəhərlə tanışlıqla keçirdik. Əməvilər dövründən ölkənin paytaxtı olan Dəməşq gözəl şəhərdir. Onun gözəlliyini şimal tərəfdən uzanıb gedən Qasyon dağ silsiləsi daha da artırır. Dağın zirvəsi başdan-başa istirahət yerləri ilə örtülmüşdür.

Dəməşq şəhərində ən məşhur yer Əməvilər məscididir. Bu möhtəşəm abidəni miladi 705-ci ildə (86 h.) Xəlifə Vəlid ibn Əbdülməlik tikdirmişdir. Yaqub peyğəmbər və ərəb aləminin əfsanəvi qəhrəmanı Səlahəddin burada dəfn olunmuşlar. Odur ki, ziyarətgaha çevrilmişdir. Başqa bir ziyarətgah isə İmam Əlinin qızı xanım Zeynəbə məxsusdur. Məscidi və ziyarətgahı iranlılar tikdirmişlər. Burada qəribə görünən bir məsələnin şahidi olduq. Ziyarətgahın həyətidə bir-birindən cəmi 30-40 metr aralı azan vermək üçün iki minarə vardır. Onlardan biri sünnilərə, o biri isə şiələrə məxsusdur.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Suriya Milli muzeyində də olduq. Bu çox zəngin muzeyin bələdçisi Bəsarın həyat yoldaşı azərbaycanlı idi. Səlimə xanım bizim muzeyə gələcəyimizdən xəbər tutaraq oğlanları - altı yaşlı Samir və dörd yaşlı Yusiflə bizim görüşümüzə gəlmişdi. Oğlanların hər ikisi həm ərəb, həm də azərbaycanca sərbəst danışırdılar. Gözlərindən vətən həsrəti oxunan Səlimə xanımın qərib ölkədə övladlarına Azərbaycan dilini öyrətməsi bizi duyğulandırdı.

Noyabrın 15-də Dəməşq Dövlət Universitetinin rektoru, prof. Dr.Vael Müəllanın görüşünə getdik. Rektor səfirimizlə qucaqlaşmış və öpüşdü. Maraqlıdır ki, hər yerdə səfirimizi özününkü kimi qəbul edir, qucaqlaşmış və öpüşür, şirin-şirin zarafatlaşırdılar. Bunun sirri aydın idi. Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünəslıq fakültəsinin məzunu Mahir Əliyev uzun müddət ərəb ölkələrində tərcüməçi işləmişdi. Həm ərəb dilini mükəmməl bilir, həm də ərəblərin adət-ənənələrini.

Professor Vael Mualla hamımızın əlini səmimiyyətlə sıxaraq dedi ki, sizin Suriyaya

Qəzənfər Paşayev

gəlişinizi eşidən kimi sizinlə görüşmək arzusunda olduğumu bildirdim. Sonra o, qısaca olaraq universitetin fəaliyyətindən söz açdı. Universitetdə 120 min tələbənin, 1700 professor-müəllim heyətinin, universitetin 16 fakültəsinin, ölkədə yeddi filialının olmasından, Suriyada beş dövlət, on bir özəl universitetin fəaliyyət göstərməsindən, Dəməşq Universitetində ərəb, ingilis, yapon, fars, fransız dillərinin öyrənilməsindən, lap yaxın vaxtda çin və türk dillərinin də tədrisinə başlanacağından və kafedraların açılacağından bəhs etdi. Gələn ilin fevralında universitetdə keçiriləcək elmi konfransda iştirak etməyimizi arzu etdi. Xüsusi vurğuladı ki, elmi və mədəni əlaqələr digər əlaqələrə yol açır.

Səfirimiz cavab nitqində təşəkkür etdi və Azərbaycan təhsil sistemi haqqında məlumat verdi, tələbə mübadiləsinin zəruriliyindən söz açdı. Cənab Vael Mualla biləndə ki, bizə tərcüməçilik edən Elnur Məmmədzadə azərbaycanlıdır, səfirliyin ikinci katibidir, təəccübləndi və dedi: «Biz ərəb dilini ondan öyrənməliyik».

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Təbii ki, qürur hissi keçirdik və ürəyimizdə BDU-nun Şərqsünaslıq fakültəsinin müəllimlərinə minnətdar olduq.

Noyabrın 16-da Dəməşqdə iki mühüm görüşümüz vardı: Milli Ensiklopediya və Yazıçılar Birliyində.

Suriya Ensiklopediyasının prezidenti Məhəmməd Əziz Şükri qeyd etdi ki, Ensiklopediya üzərində işə 1952-ci ildə başlayıblar. 28 cildə nəşr olunub. Ərəb aləmində inanmırdılar ki, belə bir işin öhdəsindən gəlmək olar. Ensiklopediyamızda səhvlər də var. Lakin bununla belə biz ensiklopediyamızla fəxr edirik. Gələcəkdə səhvləri düzəldəcəyik. Biz indi ixtisaslaşdırılmış (sahələr üzrə) ensiklopediyalar üzərində işləyirik. Birinci cildi 2009-cu ildə çıxacaq. Ensiklopediyamızın da yeni nəşrini hazırlayıırıq. Kanadada çap olunacaq. Xahişimiz budur ki, Azərbaycanla bağlı məqalələrdə səhvlər varsa, onları göstərməklə məqalələr yazmaq üçün bizə Azərbaycan tarixi, Azərbaycan dili, incəsənəti barədə ərəbcə məlumat göndərsiniz.

Qəzənfər Paşayev

Gözləmədiyimiz halda Əziz Şükri dedi: «Mən Bakıda olmuşam. Bakı və yeməkləriniz çox xoşuma gəlib. Arzu edirəm ki, qismət olaydı bir də Azərbaycana gələydim».

Akademik Bəkir Nəbiyev səmimi sözlərinə görə cənab Əziz Şükriyə təşəkkür etdi: Sizin ensiklopediya barədə bir onu deyə bilərəm ki, müstəqil dövlətin ensiklopediyası elə belə, gözəl olarmış. Biz sizə minnətdarıq ki, ensiklopediyanızda çox doğru olaraq ermənilərin Azərbaycana İran və Türkiyədən köçüb gəlmə olduqlarını dəqiqliklə göstərmisiniz. Bununla bərabər, deməliyəm ki, Azərbaycanla bağlı ensiklopediyanızda verdiyiniz materiallarda bir az köhnəlik duyulur. Sizə Azərbaycan haqqında kifayət qədər material: şəkillər, illüstrasiyalar, tarixi sənədlər, görkəmli şəxsiyyətlər barədə məlumat göndərəcəyik.

Bəkir müəllim Nəsimi ilə bağlı konfransdan, xüsusən də Qələçinin Nəsimiyə həsr olunmuş «Hələb yaqutu» əsərindən söz açanda ensiklopediyanın prezidentinin müavini Nəbil əl-Həffar pıçılı ilə mənə dedi ki, iki il öncə

Nəsimi haqqında araşdırmalar

(2006) Əbdülfəttah Qələçinin Nəsimiyə həsr olunmuş «Məlikul-ışraq» («Nur hökmdarı») adlı başqa bir əsəri Hələbdə səhnəyə qoyulub və göstərilib. Prof. Nəbil Əl-Həffar gözəl xətlə müəllifin və əsərin adını qeyd dəftərimə yazdı.

Həqiqətən də hələ Hələbdə olarkən Əbdülfəttah Qələçinin Nəsimiyə həsr olunmuş əsərinin olduğu barədə bizə məlumat vermiş və qrupumuzun rəhbəri akad. Bəkir Nəbiyevə əsərin bir nüsxəsini bağışlamışdılar. «Hələb yaqutu. İmadəddin Nəsimi 771-820 hicri (1370-1417 miladı): həyatı, poeziyası və fəlsəfi fikirləri» (Ərəb Yazarlar Birliyinin nəşriyyatı, 1991) adlanan bu maraqlı kitabı, f.e.d. İ.Həmidovun fikrincə, ərəb ölkələrində şair haqqında ilk sanballı əsər hesab etmək olar. Müəllifə görə, Nəsiminin təqibə məruz qalması və edam edilməsi, şairin dini deyil, siyasi baxışları ilə bağlı olmuşdur.*

Nəsiminin qəzəllərini şərh edən ərəb tədqiq-

*Bax: Bəkir Nəbiyev. "Nəsimi kəlamının işığında", Bakı, 2009, s. 24-25.

Qəzənfər Paşayev

qatçısı o qənaətə gəlir ki, onun şeirlərində Allah sevgisi tərənnüm edilir. Qələçinin kitabı üzərində tədqiqat aparən akad. B.Nəbiyev göstərir ki, ərəb alimi iki məsələnin üstündə ayrıca dayanır. Yaxın və Orta Şərqi regionunda o zamankı ictimai, siyasi və mədəni durum, Nəsimi şəxsiyyətinin mürəkkəbliyi və zənginliyi. Qələçi onu da vurğulayır ki, Nəsimi heç vaxt hökmdarları məth edən şeirlər yazmamışdır. Kitabın «Əlavələr» bölməsində akad. B.Nəbiyevin göstərdiyi kimi, Nəsiminin qəzəl, məsnəvi, rübai və mərsiyələrindən nümunələrin ərəb dilində tərcüməsi verilmişdir.*

Gözəl əhval-ruhiyyə və təəssüratla hörmətli elm alamlarından ayrılıb Yazıçılar Birliyinə üz tutduq. Yazıçılar Birliyinin sədri Dr.Hüseyn Cuma və Birliyin İdarə Heyətinin üzvləri bizi böyük ehtiram və sevinclə qarşıladılar. Dr.Hüseyn Cuma bizi Yazıçılar Birliyinin işi ilə tanış etdi. Məlum oldu ki, Suriya Ərəb Yazıçılar Birliyinin 900 üzvü var.

* Hərtərəfli məlumat üçün akad. B.Nəbiyevin adı keçən kitabına (s. 23-25) baxmağı tövsiyə edirik.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Yazıçılar Birliyi sərbəstdir. Dövlətin heç bir strukturuna tabe deyil. Hər beş ildən bir seçki olur. Yazıçılar Birliyi 25 nəfərdən ibarət Şura seçir, Şura isə öz növbəsində 9 nəfərdən ibarət İdarə Heyətini, İdarə Heyəti isə sədri seçir. Plan əsasında yazıçıların kitabları çap olunur. Xəstələnən yazıçıların xəstəxana xərcləri ödənilir. Yaşa dolan yazıçılara az-çox təqaüd kəsilir. Yazıçılar dövlətdən nə maaş, nə də təqaüd alır. Akad. Bəkir Nəbiyevin «Bəs onlar nəyin hesabına kitablarını çap etdirirlər, necə dolanırlar?» sualına Dr. Hüseyin Cumanın cavabından məlum oldu ki, Suriyanın sabiq prezidenti Hafiz Əsəd vaxtilə Dəməşqin mərkəzində səkkiz mərtəbədə ibarət möhtəşəm bir bina tikdirərək yazıçılara hədiyyə edibmiş. Bir mərtəbədə Yazıçılar Birliyi fəaliyyət göstərir, qalan mərtəbələri isə icarəyə verərək əldə edilən gəlirlə fəaliyyət göstərir və dolanırlar. Dr. Hüseyin onu da dedi ki, Çin və Rusiya ilə kitabların çapı barədə müqavilələri vardır. Arzu etdi ki, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə də gələcəkdə belə bir müqavilə bağlansın.

Qəzənfər Paşayev

Dinimizin, adət-ənənələrimizin, demək olar ki, bir olduğundan oxucular hər iki ölkədə çap olunan kitablara daha çox maraq göstərirdilər.

Akademik Bəkir Nəbiyev maraqlı məlumat üçün təşəkkür etdi və dedi ki, prof. Q.Paşayev Yazıçılar Birliyinin Təftiş komissiyasının sədridir. Təklif edirəm Yazıçılar Birliyinin fəaliyyəti və strukturu barədə o danışsın.

Mən hazırda Yazıçılar Birliyimizin 1400-ə yaxın üzvü olduğundan, rəhbər orqanların beş ildən bir Yazıçıların qurultayında seçildiyindən, Yazıçılar Birliyinin sədri, dörd katibi olduğundan, tanınmış yazıçıların yubileylərinin yüksək səviyyədə keçirilməsindən, pensiyaya çıxanda onlara təqaüd verilməsindən, xalq qarşısında xüsusi xidmətləri olan yazıçılara yüksək prezident təqaüdü verilməyindən, aylıq «Azərbaycan», «Ulduz», «Qobustan» jurnallarının və həftəlik «Ədəbiyyat qəzeti»nin dövlətin köməyi ilə nəşrindən, Yazıçılar Birliyinin üçmərtəbəli binasının prezidentimizin ayırdığı vəsait hesabına təmir və bərpasından, təmirdən sonra açılışda möhtərəm prezidenti-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

mizin şəxsən iştirakından, istedadlı gənc yazarlara dövlət qayğısından, onlara da prezident təqaüdü verilməsindən və s. söz açdım.

AMEA-nın müxbir üzvü Teymur Kərimli ərəb-Azərbaycan ədəbi əlaqələrindən danışdı. Dr.Hüseyn Cuma Teymur Kərimlinin təklifinə tərəfdar çıxaraq dedi ki, bu işə antologiya ilə başlamaq daha yaxşı olar. Suriyada Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası, Azərbaycanda Suriya ədəbiyyatı antologiyası buraxılsa, oxucuların təsəvvürü daha dolğun olar.

Şairə Fadiə Geybul qeyd etdi ki, danışığınızda işlətdiyiniz bir çox ərəb sözləri göstərir ki, tarixən nə qədər yaxın olmuşuq. Bu yaxınlığı bərpa etmək üçün ədəbi əlaqələr əvəzsizdir. Şübhəm yoxdur ki, bu görüş ədəbi əlaqələrimizin inkişafına müsbət təsir edəcək.

Onu da deyim ki, Suriyaya səfərimiz, demək olar ki, bütün qəzetlərdə dostcasına işıqlandırılırdı. Həqiqətən də **Hələbin müftisi Dr.Mahmud Əkkamın dediyi sözlər çin oldu. Nəsiminin sorağı ilə Suriyaya getdik, qardaş olduq.**

İRƏQ DİVƏNİ VƏ BİZ*

Qardaşım Əbdüllətif, M.F.Axundovun yubiley şənliklərində gündəlik səmimi və açıq söhbətlər zamanı çox məsələlər aydın oldu. Odur ki, bu yazınızın çap olunması iddiasında olmadığınızı bildirdiniz. Bunu Moskvaya yola düşməzdən əvvəl sizi Bakıya M.F.Axundovun yubiley şənliklərinə dəvət edən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşkil etdiyi vida məclisində də bir daha təkrar etdiniz. Eyni zamanda bəzi yoldaşlara göndərdiyiniz giley məktubunuza, 11 may 1988-ci il tarixli yazınıza görə sizdən inciməməyimi və eləcə də bu ədəbi mübahisənin dostluğumuza xələl gətirməməsini təmənna etdiniz.

Qardaşım, siz vətənə dönəndən sonra

* Dr. Əbdüllətif Bəndəroğlunun məqaləsi də, mənim bu cavab yazım da «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin 2 dekabr 1988-ci il tarixli sayında çap olunub.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

məqalənizi geri götürmədiyinizə görə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti sizin məqalənizin və mənim cavabımın çap olunmasını məsləhət gördü. Güman edirəm ki, siz deyən kimi bu ədəbi mübahisə dostluğumuza mane ola bilməyəcəkdir. Hər şeydən əvvəl, «Yurd» qəzeti səhifələrində «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabıma həsr etdiyiniz dörd irihəcmli məqaləyə və səmimi hisslərinizə görə təşəkkür edirəm. Sizə bir də ona görə minnətdaram ki, mənim İraq xalqına, onun mədəniyyətinə, elminə, adət-ənənələrinə olan dərin məhəbbətimi duyaraq məqalələrinizdə lazımınca qiymətləndirmisiniz. Güman edirəm ki, söz verdiyiniz kimi, Sinan Səidin tərcüməsində «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabımı ərəbcə, «Azərbaycan şairləri İraqı tərənnüm edir» kitabımı isə azərbaycanca çap edəcəksiniz. Yaxşı bilirsiniz ki, biz də burada sizin səmərəli fəaliyyətinizi qiymətləndirir, yeri gəldikcə, Azərbaycan oxucularına məlumat veririk. Məsələn, prof. Abbas Zamanovla birgə «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzetinin düz bir səhifəsi-

Qəzənfər Paşayev

ni baş redaktor olduğunuz «Yurd» qəzetində gedən yazılara həsr etmişdik.

O ki qaldı Nəsiminin İraq Divanına, Azərbaycanca hamı bilir ki, həmin nüsxəni siz aşkar etmişiniz. Bu əlyazma ilə bağlı tədqiqat əsəri də yazmışınız. Yeri gəlmişkən, deyim ki, «İmadəddin Nəsimi, İraq Divanı» kitabına yazdığım giriş məqaləsinin 4-cü səhifəsini bütövlükdə sizin tədqiqata həsr edərək, zəhmətinizi yüksək qiymətləndirmişəm. Lakin mən «Bu əvəzsiz xəzinəni İraqa üçüncü səfərim zamanı (1972-1975) iraqlı ədəbiyyatşünas Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə əldə etdik» cümləsinə əlyazma üzərində birgə işlədiyimizə və «Yurd» qəzetində çap olunan yazımıza görə işlətmişəm. Həmin yazıda oxuyuruq: «Böyük şairimiz Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi münasibətilə Sovetlər Birliyində (Azərbaycanda) bu ilin əylul (sentyabr) ayında möhtəşəm şənliklər yapılacaqdır. Bu xüsusda Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə filologiya elmləri namizədi Qəzənfər Paşayevin Nəsimi haqqında hazırladıqları kitab avqust ayında çapdan çıxacaqdır.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

(Bağdad, «Yurd» 16 may 1973, İmadəddin Nəsimi, İraq Divanı, Bakı, 1987, s. 4). Bəli, İraqda Nəsimi haqqında ikimizin tədqiqat əsərimiz çıxmalı idi. Bununla əlaqədar çox işlər gördük. Salman Mümtazın tərtibi ilə 1926-cı ildə Bakıda çap olunmuş kitabını çətinliklə tapıb mənə göndərdilər. C.Qəhrəmanovun irihəcmli «Nəsiminin leksikası», başqa kitablar, qəzet və jurnal məqalələri də onun kimi. Nəsiminin əlyazması üzərində iş apararkən bunlara da arxalandıq. Lakin sonra məlum oldu ki, mənim adıma əcnəbi ölkədə əcnəbi ilə kitab çıxma bilməz. Çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdük. İraq türkmanları bilirdilər ki, hər gün Bağdad-dan 45 km. uzaqda yerləşən Fəllucə şəhərindən Bağdada gəlirəm. Bir yerdə işləyirik. Gecə Fəllucəyə qayıdıram. Hiss edirdim ki, camaatın tənəsindən, hər halda, çəkinirsiniz. Bu vəziyyətdən çıxış yolunu da özünüz tapdınız. Mən «Yurd» qəzetində «Nəsimi Divanı və biz» adlı yazı ilə çıxış etməli oldum: «Bir neçə say öncə «Yurd» qəzetində Nəsimi Divanının İraq nüsxəsinin tapılması və həmin nüsxə əsa-

Qəzənfər Paşayev

sında Əbdüllətif Bəndəroğlu ilə bu nüsxə haqqında kitab yazacağımızı vəd etmişdik. İşimin çoxluğu üzündən və istənilən qədər material olmaması səbəbindən bu işdən mən vaz keçdim. Biz Bəndəroğlu ilə bu divan nüsxəsi haqqında fikir mübadiləsi apardıq və bu nüsxənin üzünü kiril (rus) və ərəb əlifbası ilə köçürdük. Ancaq işə başlamadıq. Hər kəs ayrıca işinə başlaya bilər...» (Bağdad, «Yurd» qəzeti, 25 iyul 1973, İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı, Bakı, 1987, s. 4).

Siz tezliklə kitab buraxdınız. Təəssüf ki, nə giriş məqaləsində, nə də Bakıdan Bağdada gətirdiyim, istifadə etdiyiniz və mündəricatda qaynaq kimi göstərdiyiniz kitab və məqalələrə görə adımı çəkdiniz. İncimədim. Çünki zəhmətiniz boynumda böyük idi. Bütün bunları oxucular üçün deyirəm. Çünki bu dəfə siz Bakıya gələndə Nəsiminin İraq Divanı barədə alimlərimizlə fikir mübadiləsindən sonra sizə aydın oldu ki, Bakıda Nəsimi ilə bağlı mənim adıma kitab çap olunmayıb. Mən kitabın yalnız tərtibçisi kimi verilmişəm. O da bir həqiqətdir ki,

Nəsimi haqqında araşdırmalar

hər bir əlyazmanı hər hansı bir şəxs tərtib edib kitab kimi buraxa bilər. Belə işlərə görə, yəni demək olar ki, parasız (pulsuz) görülən işlərə, zəhmətə görə tərtibçiyə yalnız razılıq edilir. Hələ 1968-ci ildə xalq şairi Rəsul Rza ilə «Kərkük bayatıları»nı tərtib edib nəşr etdirəndən sonra, «Arzu-Qənbər» dastanı»nı (Gənclik, 1971), Rəsul Rzanın redaktəsi ilə «Kərkük mahnıları»nı (Gənclik, 1973) və başqa kitabları tərtib edib oxuculara çatdırmışam. Bu iş Azərbaycanda olduğu kimi, İraqda da yüksək qiymətləndirildi. Əta Tərzibaşı, Mövlud Taha Qayaçı və başqaları «Qardaşlıq» jurnalında məqalələr çap etdilər.

Bununla belə, nə gizlədim, çox istərdim ki, adım İraq Divanının tərtibçisi kimi sizinlə qoşa gedə idi. Bu halda kitaba diqqət daha da artardı. Mən bu barədə sizə məktub da yazdım. Siz bu günlərdə Bakıya gələndə məlum oldu ki, ünvanınızı dəyişibsiniz. Hətta son məktubumu da, dediyinizə görə, sizə bir ildən sonra çatdırıblar. Qardaşım, gileylə yazırsınız ki, çap etdirdiyiniz Nəsimi kitabı İraqda ilk

Qəzənfər Paşayev

kitab idi, çünki sizdən əvvəl heç kim Nəsimi haqqında İraqda kitab çap etdirməmişdi. Məgər mən bunu inkar etmişəm? Məgər mən gördüyünüz işə qiymət verərkən xəsisliyə yol vermişəm? Mənə belə gəlir ki, zəhmətinizi layiqincə qiymətləndirmişəm: «Kitab (sizin kitab – Q.P.) İraqda yaşayan və azərbaycanca danışan bu xalqa Azərbaycan ədəbi dilinin və bədii fikrinin ən böyük ustadlarından biri – dahi şairimizin yaradıcılığı barədə ilk töhfə olmaq baxımından böyük qiymət kəsb edir». (Bax: İmaddəddin Nəsimi. İraq Divanı. Bakı, 1987, s. 4).

Qardaşım, Nəsiminin İraq Divanının Bakıda çapı ilə əlaqədar ən böyük iradınız bəzən kəlmələrin yerinin dəyişdirilməsi, bəzən də sözlərin əvəzlənməsi ilə bağlıdır. Alimlərimizlə və şəxsən mənəmlə söhbətdə dediniz ki, İraq Elmlər Akademiyasında oldunuz. Sizə dedilər ki, çap zamanı əlyazma necədirsə, eləcə də saxlanılmalıdır. Bir sözə də toxunmaq olmaz. İnanın ki, bizim Elmlər Akademiyasına da müraciət etsəniz, eyni cavabı alardınız. Söhbət hər hansı bir əsərin akademik

Nəsimi haqqında araşdırmalar

nəşrindən gedəndə belə olmalıdır. Məsələn, prof. C.Qəhrəmanov ərəb hürufatı ilə Nəsiminin əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üçcildliyini tərtib edərək 1973-cü ildə Akademiyanın «Elm» nəşriyyatında çap etdirəndə belə hərə-kət etmişdir. Lakin C.Qəhrəmanovun elə həmin ildə tərtib edərək «Gənclik» nəşriyyatı tərəfindən nəşr etdirdiyi «Məndə sığar iki cahan» əsərində buna rast gəlmirik. Buna biz prof. M.Quluzadənin (Uşaqgəncnəşr, 1962), akademik H.Araslının (Azərnəşr, 1973), prof. Ə.Səfərlinin (Maarif, 1985) tərtibi ilə kütləvi tirajla geniş oxucu kütləsinə çatdırılan kitablarda da təsadüf etmirik. Bununla belə, sizinlə razıyam ki, gərək çıxarışda İraq Divanında gedən söz və s. necə varsa, eləcə də göstəriləydi. Doğru olaraq yazırsınız ki, 700-dən artıq kəlmənin yerləri və ya özləri dəyişdirilib. Yoxlasanız başqa şeirlərdə də belə düzəlişlərə rast gələcəksiniz. Ancaq gəlin görək oxucuya hansı dəyişikliklər çatdırılıb və bununla İraq Divanı öz dəyərini itirib, ya qazanıb. Təbii ki, məqalənin həcmi nəzərə alıb bir-iki misalla

Qəzənfər Paşayev

kifayətlənəcəyik. Şairin «Yanıram» rədifli çox gözəl bir şeiri vardır. Şeirin beytləri belə bitir: betər yanıram, qəmər yanıram, dilər yanıram, sevər yanıram. İraq Divanında bir bəndin son misrası belə bitir: hər nə ki, təqdir edər, hökm anındır yanıram. Siz səhvi olduğu kimi veribsiniz. (İraq Divanı, s. 137). Aydınadır ki, bu kاتبin səhvidir. Ola bilməz ki, Nəsimi kimi nəhəng belə bir qafiyə xətasına yol versin. Təbii ki, müqayisədən sonra həqiqəti üzə çıxardıq və redaktorun təklifi ilə «qədər yanıram» yazdıq. «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı»nda göstərdiyim kimi (s.164), H.Araslı bu beyti nöqsanlı olduğundan ümumiyyətlə tərtib etdiyi kitaba daxil etməmişdir. (Bax: Nəsimi, Seçilmiş şeirləri, Azərnəşr, 1973, səh. 127). Mənə belə gəlir ki, beyt nöqsanlı olduğundan onu kitaba daxil etməməkdənsə, dəqiqləşdirib oxucuya çatdırmaq, elm aləminə bildirmək daha yaxşıdır.

Belə hallara, təəssüf ki, sizin çap etdirdiyiniz 95 şeirin bəzilərində də təsadüf edilir. Məsələn, İraq Divanında yer alan «Göstərir» rədifli (səh. 60) şeirin 4-cü beyti, «Sənsiz» rədifli

Nəsimi haqqında araşdırmalar

(səh. 84), şeirin 5-ci beyti, «Bilməz» rədifli (səh. 85) şeirin 2-ci beyti, «Oldu, gəl» adlı şeirin (səh. 117) 3-cü beyti, «Sizlərə» adlı şeirin (səh. 201-202) 5 və 6-cı beytləri, İraq Divanının 166-167-ci səhifəsində 14 beytlik şeirin 8 beyti kitabınızda getməyib. Sizin kitabınızda bu şeirlər 183, 98-99, 194, 198-199, 203-204, 49-50-ci səhifələrdədir. Qardaşım, bunları sadalamaqda məqsədim sizdə nöqsan axtarmaq deyil. Sual olunur, niyə bu beytlər kitabınıza düşməyib? Bəlkə həmin beytləri oxuya bilməmisiniz. Əsla yox. Biz onları hələ 1973-cü ilin yayında birgə oxumuşduq. Mən də onları olduğu kimi köçürmüşdüm. Məsələ burasındadır ki, həmin beytlərdə qafiya, vəzn, mənə təhrifləri vardır. Mənim heç bir şübhəm yoxdur ki, əgər əlinizdə başqa əlyazma nüsxələri və ya kitablar olsaydı, dəqiqləşmələr edilərdi. Çox qiymətli beytlər İraq Divanında olmamış kimi kitabınızdan kənar qalmazdı. Deməli, yeri gəldikcə, dəqiqləşdirməyə ehtiyac vardır. Bir halda ki, söhbət dəqiqləşmənin zəruriliyindən gedir, başqa bir misal da vermək yerinə düşər-

Qəzənfər Paşayev

di. Nəsiminin İraq Divanında «Çün fəna darını Mənsurə olubdur istəyən» (səh. 81) misrası vardır. Bunu siz kitabınızda eynilə beləcə də veribsiniz.

M.Əsgərovlə düzəliş edərək: «Çün fəna darını ol Mənsur olubdur istəyən» şəklində vermişik. Bütöv şeirdə dəqiqləşmə xatirinə bir söz dəyişirsə, bu əsərin xeyrinədir. Deyək ki, İraq Divanının 1-ci səhifəsində gedən «İştə gör» adlı 11 beytdən ibarət şeirdə yalnız bir söz «dövri» əvəzinə «vərdi»-gül yazılırsa, bu, əsərə xələl gətirmir.* Dəqiqləşdirilməsi vacib olan belə məqamlara əsər boyu rast gəlmək olur.

Bununla belə, onu da demək vacibdir ki, mən «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» əsərinin əlyazmasını nəşriyyata İraq Divanında olduğu kimi təqdim etmişdim. Klassik ədəbiyyatımızın bilicisi, mərhum şair və alimimiz Əbülfəz Hüseyni əlyazmaya 10 səhifədən ibarət tənqidi rəy yazıb, «Yazıçı» nəşriyyatına təqdim etdi. Əsərin belə vəzn, qafiyə və mənə xətalrı ilə çap olunmasına qəti etirazını bildirdi. Nəşriy-

*Arizin vərdi cinandır - Yanağın gültü behiştir.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

yatın sabiq direktoru, görkəmli nəşirimiz Əjdər Xanbabayev kitabın redaktoru Məmmədli Əsgərovu və məni nəşriyyata çağırdı. Qərara gəldik ki, zəruri olan dəqiqləşdirmələr edilsin.

Qardaşım, həqiqət belədir. Lakin sizin atalar sözündən bir həqiqəti də anladım: «Adam hər düşəndə bir əql qazanır». Nəsiminin İraq Divanını indi tərtib etsəydim, akademik nəşri olmasa belə, düzəlişləri bir-bir göstərərdim. O işi onsuz da redaktorla birgə görmüşdük. Bu bizim zəhmətimizi də nümayiş etdirmiş olardı.

Qardaşım, yazınızın 5, 6, 7-ci bəndlərində gəldiyiniz nəticə ən azı insafsızlıqdır. Bilmirəm nəyə görə yazırsınız: «Hələ doktor Qəzənfər bu əlyazmanın harada tapılmasını da bilməyir. Qəzənfər 3.VII.1987-ci ildə, yəni birinci kitabından 6 ay sonra çap üçün yığılmağa verilmiş «İraq Divanı»nın Nəsiminin böyük həcmli divan nüsxəsinin Bəşir köyündə tapıldığını İraqdan öyrənmiş, öz yanlışlığını başa düşür və belə deyir: «Nəsiminin İraq Divan nüsxəsini bizə Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəzasının Bəşir kəndində yaşayan, yaşı yüzü keçən,

Qəzənfər Paşayev

özünü Şah İsmayılın nəvə-nəticələrindən hesab edən Seyid Heydər töhfə etdi» (İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı, Yazıçı, Bakı, 1987, səh. 3). Bəli, Qəzənfər müəllim altı ay sonra öz səhvini başa düşür və İraqdan aldığı məlumatı olduğu kimi yazır».

Qardaşım, insafın olsun. Hələ kitab çıxmamışdan düz beş il əvvəl, 1982-ci ildə «Ulduz» jurnalının 10-cu nömrəsində (səh. 53) «Nəsiminin İraq Divan nüsxəsi və naməlum şeirləri» adlı məqaləmdə həmin cümləni eyni ilə vermişəm. Bundan əlavə, bu haqda məlumat İraq Divanının Bağdadda 1973-cü ildə özünü köçürdüyüm iki ümumi dəftərin birincisinin 1-ci səhifəsində də yer alır. O ki qaldı Tuz Xurmatu və ya Təzə Xurmatu məsələsinə, siz bu barədə heç yerdə yazmamısınız. Nədənsə, mənə elə gəlib ki, Bəşir kəndi Tuz Xurmatu qəzasına daxildir. Bəlkə əvvəllər inzibati bölgü belə olub, bilmirəm. Hər halda, düzəliş üçün təşəkkür edirəm. Mənim Tusdan belə çox söhbət açmağım isə başqa bir məsələ, indiyə qədər nəsimişünaslıqda qaranlıq qalan, Matenada-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

randa saxlanılan əlyazma nüsxəsinin üzünün harada köçürülməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Nəsimişünas alimimiz C.Qəhrəmanov adıçəkilən əlyazma üzərində tədqiqat apararkən yazmışdır: «Katib Hüseyn Əli ibn Səfər Əli özünün «Hacı Qəyyumlu» camaatından olduğunu və Tusda məskən saldığını əlyazmanın sonunda qeyd edir. Fikrimizcə, Tus şəklində yazılmış yerin adı ərəb qrafikasına əsasən «Tus» kimi deyil, Azərbaycan tələffüzünə əsasən «Tovus» (Tos) kimi oxunmalıdır (Bax: İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. Birinci cild, Bakı, 1973, s.37-38).

Apardığımız tədqiqatdan, sizin üzə çıxardığımız əlyazması ilə Matenadaranda saxlanılan əlyazma nüsxəsində gedən şeirləri müqayisə etdikdən sonra onların arasında elə bir fərq görmədik. Prof. C.Qəhrəmanovun söhbət açdığı «Tus»un elə Kərkük vilayətinin Tuz Xurmatu qəza mərkəzi olduğunu göstərdik. Buna siz Tus da deyirsiniz.

Qardaşım, yazınızın 9-cu bəndində nə demək istədiyiniz, nəyə irad tutduğunuz

Qəzənfər Paşayev

məlum olmadı. O ki qaldı 10-cu bəndə, demək lazımdır ki, siz bu şeirlərin yalnız əlinizdə olan nüsxələrdə olmadığını göstərirsiniz (Bax: Əbdüllətif Bəndəroğlu. İmadəddin Nəsimi əl-Bağdadi. Araşdırma və seçilmiş şeirlər. Bağdad, 1973, s.178).

Mən isə 14 şeirin bütün mövcud kitab və əlyazmalarında yer almadığı barədə qəti söz demişəm. Elə buradaca deyim ki, söhbət açdığımız «İştə gör» şeiri (sizin kitabda, s.69, İraq Divanı, s.1) başqa kitab və əlyazma nüsxələrində də vardır. (Bax: H.Araslı, s.291, C.Qəhrəmanov, I cild, s.71). «Gəl, ey sərkeş, nəsihətdən burax əqlim qulağına...» (sizdə s.40) şeiri barədə ümumiyyətlə heç nə deməmişiniz. Sadəcə olaraq şeiri kitabınıza daxil etmişiniz.

Ayrıca olaraq, «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabımdan altı sətirlik cümlədən «Nəsimiyə aid olması ehtimal edilən 129 şeirdən 13-nü üzə çıxardım. Bu, İraqda yaxşı qarşılandı» hissəni götürərək böyük mübahisə açmışınız. Hər şeydən əvvəl, onu deyim ki, mən 129 şeirdən 68-ni üzə çıxarmışam. Kitabda mətbəə

Nəsimi haqqında araşdırmalar

xətası gedib. «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» kitabına yazdığım giriş məqaləsində (s. 6) bu səhv düzəldilib.

Mən «Bu, İraqda yaxşı qarşılandı» deyəndə iraqlı alim, İraq-Azərbaycan ədəbi əlaqələri yolunda sizin kimi yorulmadan çalışan Sinan Səidin Bağdad radiosu ilə azərbaycanc-a-türkmanca «Yeddi gündə bir» adlı həftəlik verilişini nəzərdə tutmuşam. Sinan Səid «İraq-Kərkük bayatıları», «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində», «Kərkük folkloru antologiyası» və bu son kitaba neçə-neçə verilişlər həsr edib, verilişlər yazılan lentləri bizə göndərmişdir. Təəssüf ki, son vaxtlar sizinlə heç bir əlaqəmiz yox idi. Bu günlərdə Bakıya gələrkən ünvanınızın dəyişdiyini bildirdiniz. Odur ki, məktublarımız və kitablarımız sizə çatmırmış. Şair Cabir Novruzla göndərdiyim «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabım sizə çatan kimi «Yurd» qəzetində dörd iri məqalə yazdınız. Şübhəm yoxdur ki, «Əgər belə bir şeydən xəbərimiz olsaydı, biz bu yazı və məqalələri məmnuniyyətlə «Yurd» qəzetində və «Birlik

Qəzənfər Paşayev

səsi» məcmuəsində çap edərdik» sözlərini səmimi qəlbdən deyirsiniz və gələcəkdə bu belə də olacaq. Qardaşım, məqalənizin 12-ci bəndi barədə onu deyə bilərəm ki, Nəsiminin İraq Divanının 1-ci, sonuncu və eləcə də 89-cu səhifələrinin fotosurətini verməklə qiymətli bir iş görmüşsünüz. Lakin deyirsiniz ki, bu şeirlərin heç birini tərtib etdiyim kitabda verməmişəm. Görünür, «İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı» kitabını diqqətlə oxumağa imkanınız olmayıb. Əks təqdirdə, həmin kitabın 11-ci səhifəsində İraq Divanı nüsxəsinin 1-ci səhifədə yer alan «İştə gör» rədifli şeirin və eləcə də İraq Divan nüsxəsinin 89-cu səhifəsində fotosurətini verdiyiniz şeirlərin hamısının tərtib etdiyim kitabda getdiyindən xəbəriniz olardı (Bax: İmadəddin Nəsimi, İraq Divanı, Bakı, 1987, s.111, 112, 113). O ki qaldı İraq Divan nüsxəsinin axıncı səhifəsində olan şeirə, həmin səhifədəki şeirin yarısından çoxu mürəkkəblə ləkələnədiyinə görə mətni oxumaq mümkün deyil. Kitabınızın 67-ci səhifəsində verilmiş son səhifənin fotosurətinə baxsanız, şübhəsiz ki, məni-

Nəsimi haqqında araşdırmalar

mlə razılaşaçaqsınız. Əgər mətni oxumaq mümkün olsaydı, «İştə gör» şeirinin fotosuratını və şeirin özünü ayrılıqda kitabınızda verdiyiniz kimi (s.65, 69) elə bu şeiri də verərdiniz.

Qardaşım, çox haqlı olaraq qeyd edirsiniz ki, hər bir tapılan əlyazma ilk dəfə çap ediləndə bütöv, kamil bir şəkildə çap edilməlidir. Xüsusən də bu əlyazması ki, İraqda böyük şair Nəsiminin şeirlərini içinə alan nadir bir əlyazmasıdır. Sizinlə tamamilə razıyam. Nəsiminin İraq Divanını tərtib edərkən bir an belə bunu yaddan çıxarmamışam. Çalışmışam ki, bütün şeirlərin nəşrinə nail olum. Sizin kitabda isə cəmi 95 şeir verilmişdir...

Qardaşım Əbdüllətif, əlyazmadakı vəzn, məna, qafiyə təhrifləri ilə əlaqədar nəşrdəki dəqiqləşdirmə təşəbbüslərini yanlışlıq adlandırarkən deyirsiniz ki, günah həm də «özlərini nəsimişünas sayan azərbaycanlı alimlərdədir». Kitabın hazırlanmasında kimlərin zəhməti olduğunu müqəddimədən bilirsiniz. İstəyirəm onu da biləsiniz ki, həmin alimlər müasir Azərbaycan nəsimişünaslığının tanınmış nümayən-

Qəzənfər Paşayev

dələridir və onları belə kinayəli xatırlamağınızı rəva görməzdim.

Qardaşım, atalar yaxşı deyib: «Çəkişməsən bərkişməzsən». Qoy bizim əməkdaşlığımız bundan sonra da dili bir, qanı bir xalqımızın vəhdəti naminə daha da möhkəmlənsin. Bu sahədə üzərimizə düşən vətəndaşlıq borcunu ləyaqətlə yerinə yetirək.

Hörmətlə: **Qəzənfər Paşayev**

15 noyabr 1988-ci il.

P.S. Ədəbi ictimaiyyət yaxşı bilir ki, bu ədəbi mübahisə dostluğumuza xələl gətirmədi. Ə.Bəndəroğlu «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» kitabımı ərəb dilinə tərcümə edərək Bağdadda böyük tirajla çap etdirdi (1996). Bir il öncə isə Mədəniyyət Nazirliyinin xətti ilə «İraq-türkman folkloru» kitabımı dərc etdirmişdi (1995). Bundan başqa, Rəsul Rzanın birgə tərtib etdiyimiz «Ağlayan çox, gülən hanı?» (Kərkük, 2007, 182 s.) və Elçinin «Mahmud və Məryəm» kitablarını (Kərkük,

Nəsimi haqqında araşdırmalar

2007, 215 s.) geniş giriş məqalələri ilə çap etdik. Bakıda isə Ə.Bəndəroğlunun «Göylər unutmuşdu yağacağını» («Yazıçı», 1991), «Yolun sonunadək» («Elm», 2001) kitablarını, eləcə də birgə hazırladığımız «Azərbaycan folkloru antologiyası». İraq-türkman cildi (Bakı, 1999, 468 s.) və «Çağdaş İraq şeirindən seçmələr (Bakı, «Elm», 2001) kimi kitabları çap etdirdik. Dr. Ə.Bəndəroğlunun nəşr etdiyi «Yurd» dərgisində mənim və başqa alimlərimizin neçə-neçə məqaləmiz dərc edildi.

Ə.Bəndəroğlunun məndən inciməsinin əsas səbəbi isə bədxahlarımın ona məktub yazaraq «İmadəddin Nəsimi. İraq divanı» kitabına görə guya nəşriyyatdan o dövr üçün ağılasıgmaz məbləğ olan 84 min manat (rubl) pul almağımı göstərmələri imiş. Bu və digər məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün «Yazıçı» nəşriyyatının əsl Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində şəxsi arxivimdə saxlanılan rəsmi sənədinin surətini burada verməyi münasib bildim.

Qəzənfər Paşayev

20.09.88

55/7

MƏLUMAT

1987-ci ildə «Yazıçı» nəşriyyatı böyük Azərbaycan şairi Nəsiminin «İraq divanı» ədəbiyyatşünas-alim, tərcüməçi Qəzənfər Paşayevin tərtibində nəşr etmişdir.

Bundan sonra İraq mətbuatında Əbdüllətif Bəndəroğlunun Qəzənfər Paşayevi plagiatlıqda günahlandıran qeydləri dərc olunmuşdur.

Qəzənfər Paşayev «İraq divanı»nı ərəb əlifbasından bizim əlifbaya köçürüb tərtib etdiyinə görə, kitabda da adı tərtibçi kimi getdiyinə və bu nəşrin heç bir nəşri təkrar etmədiyinə görə plagiatlıq öz-özünə sıradan çıxır.

Ə.Bəndəroğlunun bu məsələ ilə maraqlanmasının səbəbinə gəlincə, nəşriyyata məlumdur ki, 1973-cü ildə İraqda aşkar edilmiş divan haqqında o, həmin illərdə İraqda çalışan Q.Paşayevlə birgə kitab yazmaq niyyətində olub, lakin müəyyən səbəblər üzündən birgə iş

Nəsimi haqqında araşdırmalar

baş tutmayıb. «Yurd» qəzetində dərc edilmiş «Nəsimi divanı və biz» adlı yazıda Q.Paşayev müştərək kitabdan imtina etdiklərini və hər kəsin müstəqil çalışmaq hüququnu oxuculara bildirib.

Ə.Bəndəroğlu Nəsiminin İraq divanı haqqında ayrıca kitab buraxdırmış, oraya cəmi 95 şeir daxil etmişdir.

Q.Paşayev isə, demək olar ki, əlyazmada yer alan bütün şeirləri kitaba salmışdır.

Tərtib işinin maddi tərəfinə gəlinə, bildirik ki, kitabın tərtibi üçün Q.Paşayev cəmi 582 manat pul alıb. Bu da kitabın ərəb əlifbasından köçürülməsi və makinada yazılması müqabilində çox cüzi bir məbləğdir və zəhmətinə belə dəyməz.

*«Yazıçı» nəşriyyatının
baş redaktoru:*

S.Rüstəmханlı

**NƏSİMİ İRSİNİN TƏDQIQI
VƏ NƏŞRİ TARİXİNƏ
BİR NƏZƏR***

Adı dünyanın ölməz sənətkarları sırasında şərəfli yer tutan, poeziyamızda yeni, çox əlamətdar bir dövrün başlanğıcı olan, Azərbaycan dilini ədəbi-bədii dil səviyyəsinə yüksəldən qüdrətli sənətkar İmadəddin Nəsimi zəngin irs qoyub getmişdir. Şairin doğma Azərbaycan dilində və farsca divanları mövcuddur. Elm aləminə onun xeyli sayda ərəbcə şeirləri də məlumdur. Güman ki, kafir, dinsiz damğası ilə damğalandığına və edam edildiyinə görə Nəsiminin irsinin tədqiqi və nəşrinə ölümündən çox-çox sonralar, XIX əsrin ortalarından başlanmışdır. Şairin əsərləri ilk dəfə 1260 hicridə (miladi 1844) İstanbulda çap olunmuşdur. Bu "Divan"da şairin azərbay-

*Məruzə. İkinci Beynəlxalq Elmi Konfrans. Bakı, 15.12.2009

Nəsimi haqqında araşdırmalar

canca yazdığı 265 məsnəvisi, qəsidə və qəzəlləri, 167 rübai və tuyuqları, ərəb dilində iki qəzəli, farsca 25 qəzəl və qəsidəsi, bir tərcibəndi yer alır. Şairin əsərləri Türkiyədə sonralar daha iki dəfə 1288 (1871 miladi) və 1298 hicri (1880) illərində çap olunmuşdur. Prof. M.Quluzadənin göstərdiyi kimi, bu nəşrlər nöqsanlardan xali olmamışlar. Ən başlıcası odur ki, bu nəşrlərdə şairin dil-ifadə xüsusiyyətləri dəyişdirilərək osmanlılaşdırılmışdır. Onlar bioqrafik xarakter daşımış, təzkirə səviyyəsindən yuxarı qalxa bilməmişlər. Lakin Fuad Köprülüdən başlayaraq Türkiyədə tədqiqatçılar Nəsimi haqqında elmi fikir söyləməyə başlamış, şairin bədii dilinin tarixi əhəmiyyəti haqqında maraqlı mülahizələr irəli sürmüşlər.

Akademik F.Qasımzadə və prof. M.Quluzadənin tədqiqatlarından görünür ki, türk alimləri Abdulbaqı Gölpınarlı, Vəsfə Mahir Kocatürk, İbrahim Olqun, Hüseyn Ayan və başqaları Nəsimi yaradıcılığının özündən sonra gələn şairlərə qüvvətli təsirindən söz açmış, şairin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişlər. Maraqlıdır ki, Hüseyn Ayan Nəsiminin həyatı,

Qəzənfər Paşayev

şəxsiyyəti, əsərləri və türkcə divanının elmi-tənqidi mətninə dair doktorluq dissertasiyası yazmışdır.

İbrahim Olqunun isə şairin Türkiyədə və başqa yerlərdə olan, əvvəllər bizə məlum olmayan əlyazma nüsxələrindən söz açması nəsimişünaslara əvəzsiz xidmət kimi qiymətləndirilməlidir.

Nəsimi irsi Avropada da alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Onların arasında tanınmış şərqşünas alimlər, türkoloq Hammer-Purqştal (alman), türkoloq E.C.Gibb (ingilis), türkoloq A.Bombaci (italyan), K.Buril (ABŞ) və başqaları vardır. Onların əsərlərində başqa türkdilli xalqların klassikləri ilə yanaşı, Nəsimi və Füzulidən də ayrıca bəhs edilir.

Rus şərqşünasları V.Smirnov, A.Krımski, Y.Bertels, İ.Braqinski və başqaları da Nəsimi yaradıcılığına dair tədqiqatlar aparmışlar.

Nəsimi yaradıcılığından Azərbaycanda ilk dəfə əsaslı şəkildə bəhs edən ədəbiyyat tariximizin tədqiqi və nəşri sahəsində müstəsna xidmətlər göstərən Salman Mümtaz olmuşdur. Tədqiqatçı tərtib etdiyi "Seyid İmadəddin

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Nəsimi. Əsərləri" kitabını maraqlı giriş məqaləsi ilə 1926-cı ildə çap etdirmişdir. Salman Mümtazın kitaba yazdığı giriş məqaləsi aktuallığını itirmədiyindən sonralar "Azərbaycan ədəbiyyatına dair qaynaqlar" kitabına (Bakı, 1986, s. 144-150) daxil edilmişdir.

Onu da deyək ki, Salman Mümtazın tərtib etdiyi kitab şairin İstanbul "Divan" nüsxəsindən o qədər də fərqlənmir. Bununla belə, deməli ki, Salman Mümtaz kitaba şairin azərbaycanca bir qəzəlini və farsca 40-a yaxın şeirini əlavə etmiş, eləcə də son hərflərə əsasən divan qurmaq ənənəsindən imtina edərək şeirləri başlanğıc hərflər əsasında sıralamışdır.

Az sonra H.Araslının Nəsimiyə həsr etdiyi "Fədakar şair" (Bakı, 1942) adlı kiçikhəcmli əsəri, iyirmi il sonra isə prof. M.Quluzadənin şairin Respublika Əlyazmalar Fondunda (indiki Əlyazmalar İnstitutu) saxlanılan Bakı əlyazmaları əsasında tərtib etdiyi "Nəsimi. Seçilmiş şeirlər" (Bakı, 1962) kitabı işıq üzü gördü. Xalq şairi Rəsul Rza Hələb şəhərində şairin qəbrini ziyarət etdi və "Cahana sığmayan şairin qərib məzarı", "Böyük şair haqqında

Qəzənfər Paşayev

qeydlər" kimi bu gün də əhəmiyyətini itirməyən məqalələrlə çıxış etdi. Bununla belə, deməli ki, Nəsimi irsinin mükəmməl öyrənilməsinə XX əsrin 70-ci illərindən başlanılmışdır. Sovet dönməndə ənənəyə görə görkəmli şəxsiyyətlərin yubileyləri keçirilərkən onların kitabları və yaradıcılıqlarına dair neçə-neçə tədqiqat əsərləri çap olunardı. Bu sahədə ümummillilərimiz Heydər Əliyev misilsiz xidmətlər göstərirdi. Xoşbəxtlikdən Nəsiminin anadan olmasının 600 illik yubileyi həmin vaxta təsadüf etmişdi (Həqiqətən də şairə həsr olunmuş möhtəşəm Beynəlxalq yubiley və elmi sessiya 1973-cü ilin sentyabrında Bakıda keçirildi). Odur ki, şairin əsərləri və haqqında sanballı araşdırmalar çap olunmağa başladı. Həmid Məmmədzadənin tərtibində şairin "Fars divanı" (Bakı, 1972), Həmid Araslının kiçik-həcmli "Nəsimi" monoqrafiyası (Bakı, 1972), eləcə də akademiklərin tərtib etdiyi irihəcmli "Nəsimi. Seçilmiş əsərləri" (Bakı, 1973), prof. M.Quluzadənin "Böyük ideallar şairi" (Bakı, 1973) monoqrafiyası, prof. C.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi "Nəsimi, Məndə sığar iki cahan"

Nəsimi haqqında araşdırmalar

(Bakı, 1973) və ərəb əlifbası ilə çap etdirdiyi, hər cildi üst-üstə 600 səhifədən çox olan Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin üçcildliyi (Bakı, 1973), Moskvada prof. V.Aslanovun tərtibi və giriş məqaləsi ilə şairin şeirləri Peter Tempestin ingiliscə tərcüməsində (bax: İmadəddin Nesimi, Poems. M., 1973, 112 səh.) və s. belələrindəndir.

Akademik H.Araslı "İmadəddin Nəsimi" əsərində ilk dəfə olaraq şairin həyat və fəaliyyətindən geniş söz açmış, şairin ölümünə təkcə dini baxışlarına görə deyil, siyasi baxışlarına görə də fitva verildiyinə işarə etmişdir. Alim "Nəsimi. Seçilmiş əsərləri" adlı kitabda isə şairin əsərlərini aşağıdakı başlıqlarla vermişdir: "Qəzəllər", "İctimai-fəlsəfi şeirlər", "Müstəzadlar", "Əlif lam və tərs əlifba", "Tərcibəndlər", "Məsnəvilər", "Müləmmə", "Rübailər, tuyuqlar" və "Əlavələr". Bu kitabda ilk dəfə olaraq Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı geniş izahlar (s. 642-673) da verilmişdir.

Bununla belə, deməliyik ki, Nəsiminin həyat və yaradıcılığına dair ilk mükəmməl elmi əsəri prof. M.Quluzadə yazmışdır. "Böyük

Qəzənfər Paşayev

ideallar şairi" adlanan bu qiymətli monoqrafiya (B., Gənclik, 1973) bir-birindən maraqlı "Nəsiminin dövrü və həyatı", "Nəsiminin yaradıcılığı", "Nəsimi şeirində bədii təsvir və ifadə vasitələri", "Nəsimi şeirinin ənənələri", "Nəsimi irsinin öyrənilməsi tarixindən" adlı fəsillərə bölünmüşdür. Tədqiqatçı əsərdə ilk dəfə olaraq tarixi faktlara, məxəzlərə, şairin əlyazma nüsxələrində yer alan poeziya nümunələrinə arxalanaraq o qənaətə gəlmişdir ki, Nəsimi ateist deyildir.

Deyilənlərlə bərabər, həqiqət naminə qeyd edək ki, prof. C.Qəhrəmanovun Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini əhatə edən üçcildliyi ən kamil əsər olaraq bu gün belə tədqiqatçıların müraciət etdiyi mötəbər mənbədir. Hətta akademik H.Araslının "İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri" adlı 676 səhifəlik kitabı da C.Qəhrəmanovun üçcildliyi əsasında tərtib edilmişdir. Maraqlıdır ki, C.Qəhrəmanov Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlamağa girişməzdən əvvəl "Nəsimi Divanının leksikası" adlı möhtəşəm bir əsəri ortaya qoymuş (B., "Elm", 1970), əsərə yazdığı geniş

Nəsimi haqqında araşdırmalar

müqəddimədə şairin leksikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən, istifadə edilən əlyazmaların orfoqrafiyasından ətraflı söz açmış, şairin divanının əhatəli lüğətini vermişdir.

Bununla belə, prof. C.Qəhrəmanovun ən böyük xidməti Nəsiminin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlamaq olmuşdur. Bu fundamental əsərin birinci cildində C.Qəhrəmanov 84 səhifədən ibarət "Elmi-tənqidi mətnin tərtibinə dair" adlı geniş məqalə yazmış, elmi-tənqidi mətni hazırlayarkən şairin divanının hansı əlyazma nüsxələrindən, material və mənbələrdən bəhrələndiyini qeyd etmişdir. Burada eləcə də şairin əsərlərinin yazılış və orfoqrafiya prinsiplərindən, əlyazmaların təsvirindən, əsərlərin nəşri tarixindən, leksik xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir. Çəkinmədən deyə bilərik ki, C.Qəhrəmanovun bu əsəri Nəsimi irsini öyrənmək baxımından ən etibarlı mənbədir.

Bundan sonra da Nəsimi irsinin tədqiqinə marağ azalmadı. Akademik Ziya Bünyadov ərəb dilində olan mənbələrə əsasən "Nəsiminin məhkəməsi və qətli" (Ədəbiyyat və incəsənət"

Qəzənfər Paşayev

qəzeti, 19.09.1980) adlı maraqlı yazı ilə çıxış etdi. Prof. Əlyar Səfərli Nəsiminin həyat və yaradıcılığına tədqiqat xarakterli çox geniş məqalə yazdı (Bax: Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 1982). 1985-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nın 20 cildliyinin V cildini (Bakı, 1985) Nəsimiyə həsr etdi. Elə həmin ildə Nəsimi əsərləri prof. Əlyar Səfərlinin tərtibində "İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri" adı altında işıq üzü gördü. Suriyalı tədqiqatçı Bəkir ən-Nasir ərəb mənbələri əsasında şairin həyat və yaradıcılığından bəhs edən "İmadəddin Nəsimi" adlı çox maraqlı tədqiqatla çıxış etdi (bax: "Azərbaycan" jurnalı, №9, 1987).

Ə.Bəndəroğlunun İraqda üzə çıxardığı, elm aləminə məlum olmayan zəngin və mükəmməl Divan nüsxəsi üzərində birgə çalışdıqdan sonra o, İraqda (1973), biz isə Bakıda həmin Divan nüsxəsini tərtib edərək çapına nail olduq (Bax: "İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı" (Bakı, 1987). Ə.Bəndəroğlu kitaba cəmi 95 şeir daxil etdiyi halda, bizim tərtib etdiyimiz kitabda şairin 400-128

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Ə qədər azərbaycanca yazdığı şeirləri yer alır. Divan nüsxəsindəki şeirləri C.Qəhrəmanovun üçcildliyi və başqa mənbələrlə müqayisə edərək 14 şeirin nəsimişünaslıqda məlum olmadığını üzə çıxardıq. Bundan başqa, o da məlum oldu ki C.Qəhrəmanovun yalnız bir əlyazmasında təsadüf edildiyinə görə mübahisəli, lakin Nəsimiyə aid olması ehtimal edilən 129 şeirin 68-i İraq Divan nüsxəsində yer alır. Eləcə də şairin İraq Divan nüsxəsində bu və ya başqa şeirin tərkibində gedən 50-yə qədər beytə də başqa mənbələrdə rast gəlinmir.

Səvindirici haldır ki, Azərbaycanda Nəsimi yaradıcılığına maraq heç vaxt azalmır. Nəsiminin dili (C.Qəhrəmanov, Y.Seyidov, Q.Məhəmmədi, E.Məmmədov, Q.Məmmədova), bədii irsi (M.Quluzadə, S.Şıxıyeva), fəlsəfi görüşləri (Z.Quluzadə, E.Əhmədov), yaradıcılığının dini qaynaqları (A.Qasımova) dissertasiyaları, prof. Ə.Səfərli, prof. R.Əliyev, akademik B.Nəbiyevin kitabları deyilənlərə əsaslı sübutdur. Prof. Ə.Səfərlinin "İmadəddin Nəsimi. Mən bu cahana sığmazam" (Bakı, 1991) kitabına şairin qəzəlləri, məsnəvi və

Qəzənfər Paşayev

tuyuqları daxil edilmişdir. Alim kitaba maraqlı giriş məqaləsi yazmış, çətin misra və beytlərin mənasını izah etmiş, sözlük vermişdir.

Filologiya elmləri doktoru Rəhim Əliyevin "Nəsimi və klassik dini üslubun təşəkkülü" (Bakı, 2006) kitabı şairin həyatına və yaradıcılığına başqa rəkursdan baxmağa imkan verir.

Nəsimi yaradıcılığına həsr olunan son əsər hələlik akademik Bəkir Nəbiyevin "Nəsimi kəlamının işığında" (Bakı, 2009) kitabıdır. Kitabda Suriyaya səfərimiz zamanı (10-17 noyabr 2008-ci il) Hələb şəhərində Nəsimiyə həsr olunmuş I Beynəlxalq Konfransda akademik oxuduğu məruzəsi, vətənə döndükdən sonra Suriya xalqı, onun tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, elmi, təhsil sistemi barədə mətbu orqanlarda çap etdirdiyi məqalələri və əvvəllər Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı qələmə aldığı yazıları yer alır.

Yeri gəlmişkən, bizim "Nəsimi haqqında araşdırmalar" kitabımız da akad. B.Nəbiyevin Ön sözü, redaktorluğu və AMEA-nın müxbir üzvü Əlyar Səfərlinin rəyi ilə bu günlərdə işıq üzü görəcək.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Azərbaycan ədəbi-bədii dili və bədii-fəlsəfi şeirinin banisi, "Türk şeiri ilə ən əvvəl şöhrət tapan" (Lətifi) Nəsimiyə həsr olunmuş tədqiqatlar üzərində belə müfəssəl dayanmağımız iki məqamla bağlıdır. Birincisi - Suriyadan gələn alimlərimizi Nəsimi ilə bağlı ölkəmizdə aparılan tədqiqatlar barədə məlumatlandırmaq, ikincisi isə Nəsimi yaradıcılığı ilə məşğul olmaq istəyən gənc tədqiqatçıları istiqamətləndirmək, göstərmək ki, vaxtilə prof. M.Quluzadənin qeyd etdiyi kimi, istər ədəbiyyatşünaslıq, istərsə də dilçilik baxımından şairin poetikası, sənətkarlıq xüsusiyyətləri, fəlsəfəsi və bədii yaradıcılığının istiqamətləri, başqa türkdilli şairlərə təsiri, ədəbi məktəbi və s. sahələrdə görüləsi işlər çoxdur.

TARIXI ŞƏKILLƏR

Möhtəşəm Hələb şəhərindən bir mənzərə

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Nəsimi küçəsi

"Həzrət Nəsimi Təkyəsi".

"Nəsimi təkyəsi qədim bir məscid idi. Burada 820 hicri - 1417 miladi ilində İmadəddin Nəsimi dəfn edilmişdir. Təkyə onun adı ilə adlandırılmışdır. Bu, Məmluk sultanı Məlik əl-Müəyyəd Şeyxin zamanında (Məmluk dövründə) olmuşdur."

Nəsiminin məzarı

Sənduqənin başdaşı. "Bu, şəhid bəndə, böyük sufi arif, Allahın dostu, Şeyx Əli İmadəddin Nəsiminin qəbridir.

O, 824 hicri ilində (əslində 820 hicri - Q.P.)

şəhid olmuşdur. Allah ona rəhmət eləsin.

Qəbri müqəddəs olsun."

Nəsimi haqqında araşdırmalar

**Qədim Hələb qalası. Nəsimi bu qalada edam edilib
və qalanın yaxınlığında dəfn olunub.**

Nəsiminin məzarını ziyarət edərkən

Nəsimi haqqında araşdırmalar

**Nəsiminin təkyəsinin və məzarının xidmətçisi -
Məhəmməd Nəsimi**

Qəzənfər Paşayev

**Nəsiminin məzarı başında hələblilər
Nəsimidən söz açırlar.**

**Nəsiminin təkyəsinin heyəti. Soldan: F.Babayev,
M.Əliyev, M.Nəsimi, R.Muxtarov və Telman Kərimli.**

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Nəsimi küçəsinin yaxınlığında

Hələbin mədəniyyət idarəsinin rəisi Məhəmməd Qattanın iş otağında. Soldan: B.Nəbiyev, T.Kərimli və Q.Paşayev

Nəsimi haqqında araşdırmalar

**Səfir Məhər Əliyev və diplomatik nümayəndəliyimizin
əməkdaşları. Hələb şəhəri.**

Valinin müavini Məhəmməd Kaccahın iş otağında

Nəsimi haqqında araşdırmalar

**Valinin müavini Məhəmməd Kaccah öz kitablarını
nümayəndə heyətinin üzvlərinə təqdim edir.**

Qəzənfər Paşayev

**Hələb valisi cənab Tamir əl-Həcci nümayəndə
heyətimizi qəbul etdi**

Nəsimiyə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransın ilk günü. Valinin müavini Məhəmməd Kaccah məruzə edərkən. Soldan: Məhəmməd Qattan, Bəkir Nəbiyev, Məhəmməd Kaccah və səfir Mahir Əliyev.

Hələb Universitetində Nəsimiyə həsr olunmuş
Beynəlxalq konfransın ikinci günü. Soldan: Hüseyin
əl-Siddiq, Hələbin müftisi dr. Mahmud Əkkam, prof.
Q.Paşayev.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Prof. Əmin Bəkri məruzə edərkən.

**Hələb Universitetində Nəsimiyə həsr olunmuş
konfransda**

**Hələb Universitetinin Filologiya fakültəsinin
kitabxanasında**

Dəməşq. Suriyadakı səfirimiz Mahir Əliyev və İordaniyadakı səfirimiz Elman Araslının əhatəsində

Qəzənfər Paşayev

**Dəməşq Universitetində. Soldan: F.Babayev,
Q.Paşayev, R.Muxtarov**

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Səfirliyimizin əməkdaşları. Soldan: Elnur Məmmədov, səfir Mahir Əliyev, sağdan birinci, eoloğlum Sabir Bağırovun nəvəsi Ramin

Qaznfar Paşayev

Səfirliyimizdə unudulmaz görüşdən sonra

Qəzənfər Paşayev

MÜƏLLİF HAQQINDA

Paşayev Qəzənfər Məhəmməd oğlu
(*d.27.VIII.1937, Tovuz r-nu, Düzqırıxlı k.*)

Azərbaycan ədəbiyyatşünası, folklorşünası, publisist, dilçi və tərcüməçi. Filologiya elmləri doktoru (1993), Professor (1995). Azərb. Yazıçılar Birliyinin üzvü (1988). Azərb. Pedaqoji Dillər İnstitutunun ingilis-Azərbaycan dilləri fakültəsini bitirmişdir (1962). İraqda tərcüməçi işləmiş (1962-1966; 1972-1975), burada yaşayan və sayı təqribən 2,5 mln-a çatan azərbaycanlıların (İraq türkmənləri) dialekt və folklorunun toplanması və araşdırılması ilə məşğul olmuşdur. «Azərbaycan dilinin Kərkük dialekti» mövzusunda namizədlik (1969), «İraq türkmən folklorunun janrları» mövzusunda doktorluq (1993) dissertasiyaları müdafiə etmişdir. 1964-1989 illərdə Azərb. Pedaqoji Dillər İnstitutunda (1973 ildən M.F.Axundov ad. API) fəaliyyət göstərmiş, institutun ingilis dili fakültəsində dosent, dekan müavini (1970-1971), xarici dillər kafedrasının müdiri (1972-1989) olmuşdur. ABŞ (1983)

Nəsimi haqqında araşdırmalar

və İngiltərədə (1988) ixtisasartırma kurslarını bitirmişdir. BDU-nun Qərbi Avropa dilləri kafedrasında çalışmışdır (1989-2000).

Q.Paşayev Azərbaycan MEA-nın Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində «Beynəlxalq əlaqələr» şöbəsinin müdiri işləmişdir (2001-2005). 2003-cü ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda baş elmi işçidir.

Prof. Q.Paşayevin ədəbi-elmi fəaliyyətində İraqda yaşayan azərbaycanlıların – İraq türkmanlarının ədəbi-mənəvi yaradıcılığının tədqiqi və təbliği xüsusi yer tutur. Onun «Kərkük bayatıları» (1968, Rəsul Rza ilə birgə), «Arzu-Qəmbər dastanı» (1971), «Kərkük mahnıları» (1973), «İraq-Kərkük atalar sözləri» (1978), «Kərkük tapmacaları» (1984), «İraq-Kərkük bayatıları» (1984), «Nəsiminin İraq divanı» (1987), «Kərkük folkloru antologiyası» (1987, təkrar nəşr - 1990), Azərbaycan folkloru antologiyası. İraq-türkman cildi. Ə.Bəndəroğlu ilə birgə (1999), «Kərkük folklorunun fonetikasi» (2003), «İraq-türkman folklorunun janrları» (rusca, 2003), Dilçilik İnstitutunda hazırlanmış «İraq-türkman ləhcəsi», ortaqlı (2004) və s. kitabları elm aləminə az məlum olan zəngin bir elm xəzinəsindən

Qəzənfər Paşayev

bəhs edir.

Q.Paşayevin elmi fəaliyyətinin zirvəsi onun «İraq-türkman folkloru» adlı monumental əsəridir. Akad. Bəkir Nəbiyev və prof. Mahir Nabiğın elmi redaktəsi ilə bu monoqrafiya Bakıda, Bağdadda, İstanbulda və Tehranda böyük tirajla nəşr edilmiş, tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur.

Azərbaycan, İraq, Türkiyə və ABŞ mətbuatında çıxmış onlarca elmi-publisistik məqalənin, «Rusca-ərəbcə danışmaq kitabı»nın (Bağdad, 1974), ingiliscə «İngiltərə haqqında» (Bakı, 1981) və s. kimi əsərlərin müəllifi, «Göylər unutmuşdu yağacağı» (1991), «Çağdaş İraq şeirindən seçmələr» (2001), «Yolun sonunadək» (2001), «Rəsul Rza. Ağlayan çox, gülən hanı?!» (Kərkük, 2007) və s. kitabların tərtibçisidir.

Q.Paşayev fil.e.n. Gülzar İbrahim qızı ilə birgə «Hüseyn Arif – 80» (2004), «İsi Məlikzadə – 70» (2004), «Tofiq Bayram – 70» (2005), «Əlibala Hacızadə – 70» (2005), «Fikrət Qoca – 70» (2005), «Akademik Bəkir Nəbiyev – 75» (2005) kimi çox maraqlı portret kitabları da giriş məqaləsi ilə hazırlayaraq öz şəxsi vəsaiti hesabına çap etdirmişdir.

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Q.Paşayevin «Altı il Dəclə-Fərat sahillərində» adlı sanballı elmi-publisistik əsəri böyük tirajla (130 min) Bakıda (1985; 1987) və Bağdadda ərəbcə (1996) nəşr olunmuş və böyük ədəbi hadisəyə çevrilmişdir. Onun «Nostradamusun möcüzəli aləmi» kitabı (Bakı, 2007, 760 səh.) işıq üzü görmüş və ictimaiyyətin rəğbətini qazanmışdır.

Füzulinin 500 illik yubileyi ilə bağlı İraqda və Türkiyədə keçirilən tədbirlərdə «Füzuli və XVI əsr Bağdad ədəbi mühiti» mövzusunda məruzə etmiş, şairin həyat və yaradıcılığından bəhs edən məqaləsi ABŞ-da çıxan «Reforma» (№2, 1996, s.17-25) jurnalında və Bağdadda ərəbcə elmi məcmuədə (1995) çap olunmuşdur.

Q.Paşayevin həmçinin ABŞ-da çap olunan «Azerbaijan international» jurnalında «Azərbaycanlılar İraqda. Az tanınan elət» (№1.1. 2003, s.22-25) məqaləsi, eləcə də İraq türkmənlərinin İstanbulda çıxan «Qardaşlıq» dərgisinin iki sayında (№22 və №23, 2004) ingiliscə «İraq türkmən tarixinə və ədəbiyyatına bir baxış» adlı məqaləsi çap olunmuşdur.

Bir neçə dil bilən Q.Paşayev bədii tərcümə sahəsində də fəaliyyət göstərir. Aleksandr Dü-

Qəzənfər Paşayev

manın «Qafqaz səfəri» (1985, H.Abbasovla birgə), prof. Sula Benetin «Necə yaşayasan, yüzü haqlayasan» (1989), Aqata Kristinin «Mavi qatarın sirri» (1995), eləcə də prof. İrəc Pərsinacın «M.F.Axundovun kritikası» (ABŞ, 1989) əsərlərini orijinaldan tərcümə etmişdir.

«Düma Qafqazda» adlı tədqiqatı «Literatur-niy Azerbaydjan» (№3, 2004, s.8-23) jurnalında çap olunmuşdur.

Paşayev ABŞ-da məzuniyyətdə olarkən (1983, iyun-avqust) Azərbaycan dilinə dair tədqiqatları araşdırmış, «ABŞ-da Azərbaycan dilinə dair araşdırmalar» adlı məqaləsi AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun «Azərbaycan dili xaricdə» məcmuəsində (1990, s.65-70) dərc edilmişdir.

Paşayevin tədqiqatlarını Azərbaycanda, Türkiyə və İraqda yüksək qiymətləndirmiş, yarıdıcılığına sanballı məqalələr həsr etmişlər.

Azərbaycanda akademiklər: Bəxtiyar Vahabzadə, Bəkir Nəbiyev, Teymur Bünyadov, Vasim Məmmədəliyev, AMEA-nın müxbir üzvləri: Yaşar Qarayev, Tofiq Hacıyev, Azad Nəbiyev, Nizami Cəfərov, professorlar: Məmməd Hüseyin Təhmasib, Qasım Qasımsadə, Vaqif Vəliyev, Musa Adilov, Murtuz Sadıxov,

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Babək Qurbanov, Əzizə Cəfərzadə, Məhərrəm Cəfərli, Zeydulla Ağayev, Sədnik Paşayev, Qəzənfər Kazımov, Bəhlul Abdulla, Mehdi Sultanov, Himalay Qasımov, Ayaz Vəfalı, Elman Quliyev, Alxan Bayramoğlu, Arif Əmrahoğlu, Asif Rüstəmli, Flora Xəlilzadə və başqaları.

Xarici ölkə alimləri: Əta Tərzibaşı, dr. Əbdüllətif Bəndəroğlu, f.e.n. Sinan Səid, prof. Mahir Naqib, prof. Sübhi Saatçı, Mövlud Qayacı və başqaları (İraq), prof. Mustafa Arqunşah, prof. Cəlal Ərtuq, prof. İsa Özqan, prof. Əflatun Nəmanzadə (Türkiyə) və başqaları.

Paşayev özü də görkəmli şəxsiyyətlər, Azərbaycanı dünyada tanıdan simalar haqqında məqalələr yazmışdır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevə «Xilaskar» adlı məqalə (Bax: «Vəfa» jurnalı, №1, 2004) həsr edən Q.Paşayev Nəsrəddin Tusi, Füzuli, M.Kazımbəy, M.F.Axundov, S.Vurğun, R.Rza, akad. M.Şirəliyev, akad. B.Nəbiyev, akad. V.Məmmədəliyev, akad. İ.Həbibbəyli, AMEA-nın müxbir üzvləri A.Zamanov, Y.Qarayev, A.Nəbiyev, professorlar və çağdaş qələm sahiblərindən: Nəsir İmanquliyev, Əzizə Cəfərzadə, Elçin, Allahşükür Paşazadə, Nigar Rəfibəyli, Fərman Kərimzadə, İsi Məlikzadə,

Qəzənfər Paşayev

Hərیمان Həsənzadə, Qasım Qasımzadə, Jalə Əliyeva, Cəfər Quluzadə, Nahid Hacızadə, Əmirhüseyn Məcidov, Məhəbbət Paşayeva, Mikayıl Azafılı, Nərinc Xatun, Şamil Zaman, Ağalar Mirzə və bir çox başqaları, iraqılı alimlərdən prof. İhsan Doğramacı, Əta Tərzibaşı, Əbdüllətif Bəndəroğlu, prof. Suphi Saatçı, Sinan Səid, ingilis dramaturqu Vilyam Şekspir, Amerika yazıçısı Con Steynbek və başqaları ilə bağlı sanballı əsərlər yazmışdır.

Paşayev 1994-cü ildə öz vəsaiti hesabına Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun İçərişəhərdə yerləşən Folklor Elmi-Mədəni Mərkəzində İraq türkman ocağı muzeyi yaratmış, 2001-ci ildə ocağın kolleksiyası Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinə köçürülmüşdür.

1995-ci ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu nəzdində Elmi və Dissertasiya Şuralarının üzvüdür. 1997-2006-cı illər arası həmin Şuranın həmsədri olub.

Pedaqoji və elmi kadrların hazırlanmasında xidmətləri vardır. Rəhbərliyi altında namizədlik dissertasiyaları müdafiə olunub. Onlarca doktorluq və namizədlik dissertasiyaları üzrə Gertsen adına Leninqrad Pedaqoji İnstitutunda, Nizami

Nəsimi haqqında araşdırmalar

adına Ədəbiyyat İnstitutunda, Bakı və Naxçıvan Dövlət Universitetlərində, Folklor İnstitutunda opponent olub. Bir çox dərslik və monoqrafiyaların redaktoru və ya rəyçisi olmuşdur.

Q.Paşayev «Ədəbiyyat» və «Kredo» qəzetlərinin, «Vəfa», «Folklor və Etnoqrafiya», «Fillologiya məsələləri», «Qopuz» jurnallarının və s. redaksiya heyətinin üzvüdür.

Q.Paşayev Azərbaycan-İraq Dostluq Cəmiyyətinin sədr müavini (1990-2003) olmuşdur. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi-Dini Şuranın yarandığı 1997-ci ildən üzvüdür. 2004-cü ildən Yazıçılar Birliyinin Təftiş komissiyasının sədridir.

İraq Respublikasının «Əməkdə şücaətə görə» medalı ilə təltif edilmiş (1976), Kərkük Vəqfinin (1999) və Türkmən Cəbhəsinin (2003) diplom və yüksək mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Q.Paşayevin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən «Bu sevda ölüncədi» (2001), «İraq bizə iraq deyil» (2002) və s. kitablar nəşr edilmiş, şair H.Kürdoğlunun «Tovuzum mənim, Oğuzum mənim» poeması Paşayevə həsr olunmuşdur.

MONOQRAFİK TƏDQIQATLARI:

1. «İraq-türkman folkloru» Bakı, 1992, 216 səh.;
2. «İraq-türkmen folkloru», İstanbul, 1998, 320 səh.;
3. «Kərkük dialektinin fonetikasi» Bakı, 2003;
4. «Kərkük folklorunun janrları» Bakı, 2003, 316 səh.; Tehran, 2008, 313 səh.;
5. «İraq-türkman ləhcəsi» Bakı, 2004, 422 səh. (şərikli);
6. «Æáíðíáúé ñíñòáá Èðàéñéí-Òþðéíáíñéíáí òíëüééí-ðà», Bakı, 2003, 128 səh.;

MÜNDƏRİCAT

BİR NEÇƏ SÖZ (B.Nəbiyev).....3

NƏSİMİ DİVANININ İRAQ
NÜSXƏSİ VƏ NAMƏLUM ŞEİRLƏRİ.....7

NƏSİMİNİN HƏYAT VƏ
YARADICILIĞINA YENİ BAXIŞ.....42

AXTARIŞLAR.....63

ŞEYX NƏSİMİ: TARİXİ HƏQİQƏTLƏR,
HƏYƏCANLI ANLAR.....72

İRAQ DİVANI VƏ BİZ.....98

NƏSİMİ İRSİNİN TƏDQIQI
VƏ NƏŞRİ TARİXİNƏ BİR NƏZƏR.....120

TARİXİ ŞƏKİLLƏR.....132

MÜƏLLİF HAQQINDA.....156

Qəzənfər Paşayev

Qəzənfər Paşayev
“Nəsimi haqqında araşdırmalar”
Bakı - “Qarabağ” - 2010

Nəşriyyatın direktoru: Asif Rüstəmli
Bədii redaktoru: Azər Rüstəmli
Korrektorlu: Ülvi Vahidovlu

Yığılmağa verilib 18.11.2009
Çapa imzalanıb 16.12.2009
Kağızın formatı 70x100 1/32
Həcmi 5.5 ç.v.
Tirajı 400
Sifariş № 18

Bakı şəh., H.Zərdabi küç., 39a

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Qəzənfər Paşayev

168

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Qəzənfər Paşayev

170

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Qəzənfər Paşayev

172

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Qəzənfər Paşayev

174

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Qəzənfər Paşayev

176

Nəsimi haqqında araşdırmalar

Qəzənfər Paşayev

178

Nəsimi haqqında araşdırmalar